

A kiskunmajsai zsidóság története a letelepedéstől a Shoa-ig

Jelige: Napraforgó

Tartalomjegyzék

A zsidók megjelenése Kiskunmajsán a XVIII. és a XIX. század folyamán	1
A kiskunmajsai zsidók élete a századfordulótól az 1930-as évekig.....	3
Zsidók a vészkorszakban Kiskunmajsán.....	6
1944 májusa, a kiskunmajsai zsidók elhurcolása a kömpöci gettóba	18
A holokausztot túlélő kiskunmajsai zsidók élete	24
Források és felhasznált szakirodalom	28
Levéltári források/Levéltárak:	28
Kéziratok	28
Sajtó.....	28
Felhasznált szakirodalom	28
Adatközlők	30
Mellékletek.....	31
Dokumentumok.....	35
Fényképek	40

A zsidók megjelenése Kiskunmajsán a XVIII. és a XIX. század folyamán

A zsidók hátrányos megkülönböztetése nem volt előzményektől mentes a község életében sem. Már a XIX. század kezdetén találkozhatunk olyan intézkedésekkel, melyek igen szűk határok közé szorították a kereskedni és letelepedni kívánó zsidókat. Somodi Henrietta *Zsidók Bács-Kiskun megyében* című munkájában az első zsidók megjelenését 1840 utánra teszi, azzal magyarázva, hogy a területen korábban nem lakhattak zsidók. Állítása szerint főleg Izsákról és Kiskunhalasról érkeztek az első zsidók a községbe,¹ mely megállapítás valóban helytálló, ugyanakkor néhányan már 1840 előtt letelepedtek Kiskunmajsán, mivel ideiglenes bérleti szerződésekkel majdhogynem állandó lakói lehettek a községnek.² Ezt támasztja alá a váci egyház statisztikája is,³ mely szerint 1835-ben már hét zsidó vallású egyén élt a községben.⁴ Ezzel szemben az 1840-es népszámlálás már csak négy zsidó vallású egyénről tud.⁵ Az mindenesetre bizonyos, hogy legnagyobb hullámban 1840 után telepedtek meg községben, ahogyan ezt a statisztikai adatok is bizonyítják.⁶

A jászkun kerületek antiszemita hozzáállása ellenére a XIX. század második felében tovább növekedett a zsidók számaránya a községben. Ezt bizonyítja az is, hogy 1852-ben már imaház építésére kértek engedélyt. A tanács eleget tett a kérésüknek, ugyanakkor a kerület még ez évben megtiltotta az építkezést,⁷ így a helyi zsinagóga felépítésére csak 1870-ben kerülhetett sor.⁸ A zsidók emancipációja felé mutatott, hogy 1865-ben zsidó iskolafelügyelőt választottak.⁹ Az 1867-es kiegyezés a zsidóság életében újabb mérföldkönek számított. A XVII. törvénycikk az izraelita vallásúak egyenjogúságáról rendelkezett polgári és politikai jogok tekintetében egyaránt. 1868-ban a helyi zsidókat felvették a választási névjegyzékbe, ezzel is jelezve, hogy egyenrangúnak számítanak a település politikai életében.¹⁰ A kiskunmajsai zsidó hitközség 1869-ben ortodoxnak nyilvánította magát és 1885-ben a kiskunfélegyházi hitközséghez csatlakozott.¹¹ 1869-től működött a hitközség, a következő évben pedig felépíthették zsinagógájukat a Páva utcában. Az izraelita hitközség elnöke

¹Somodi Henrietta: *Zsidók Bács-Kiskun megyében*. Makkabi, Budapest. 2001. (A továbbiakban: Somodi, 2001.) 130. o.

²Csik Antal: *A régiékről... Majsa Alapítvány, Kiskunmajsa*. 2009. (A továbbiakban: Csik, 2009.) 57. o.

³Uo. Abban az időben Kiskunmajsa a váci egyházmegye alá tartozott.

⁴Kozma Huba–Závada Pál: *Kiskunmajsa társadalomszerkezete 1945-ig*. (4-46. o.) In: Kozma Huba (szerk.): *Majjai Beszélgetőkönyv, Kiskunmajsa*, 2001. (A továbbiakban: Kozma–Závada, 2001.) 34. o.

⁵Kepecs József (szerk.): *A zsidó népesség száma településenként (1840–1941)*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest. 1993. (A továbbiakban: Kepecs, 1993.) 226. o.

⁶Az izraelita vallásúak száma településenként Ld. Melléklet: 1. számú táblázat

⁷*Zsidó Péter (gyűjt.)*: *Adatok Kiskun Majsa történetéhez*. III. 1940. (kézirat) (A továbbiakban: Zsidó, 1940.) 85–86. o.

⁸Randolph L. Braham: *A magyarországi holokauszt földrajzi enciklopédiája*. II. kötet. Park, Budapest. 2007. (A továbbiakban: Braham, 2007.) 859. o.

⁹*Zsidó*, 1942. 202. o.

¹⁰*Zsidó*, 1942. 216. o.

¹¹Braham, 2007. 859. o.

Stein Miksa, a sakter és kántor pedig Grünwald Henrik volt.¹² Az imaház egy egyszerű parasztház formáját viselte. Zsidó egyesületek is működtek a községben; a Chevra Kadisa¹³ és a Hachsara.¹⁴ Volt külön iskolájuk, rabbijuk, sakterük és temetőjük is.¹⁵ Iskolájukat 1903-ban adományból építették fel a zsinagóga udvarában.¹⁶

1870-ben Révfy Imre, Kiskunmajsa főjegyzője népszámlálást rendelt el, melyből megtudhatjuk, hogy nem sokkal a kiegyezés után a községben százötvenkettő zsidó személy lakott.¹⁷ Ezzel szemben az 1880-as népszámlálás már csak százharminckettő főről tud.¹⁸ Ekkor az össznépességhez viszonyított számarányuk 1, 3 % volt.¹⁹ A legnagyobb hullámban az 1840-es és az 1870-es évek között érkeztek a községbe. Többségük kereskedelemmel foglalkozott, ugyanakkor iparosok is szép számban megfordultak a községben.

1876-ban felosztották a Hármaskerületet, és Kiskunmajsa a Kiskunság egyéb helységeivel együtt Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyéhez került.²⁰ A kiskunfélegyházi járás alá osztották be Kiskunmajsát: Alpárral, Gátérrel, Jakabszállással, Jászszenzlászlóval, Ókércskével, Pálmonostorával, Szankkal, Tiszaújfaluval és Újkércskével együtt. A kiskunfélegyházi járások zsidó lakosainak számát összevetve megállapítható, hogy Újkércske mellett Kiskunmajsa községben élt a legnagyobb számú zsidó közösség.²¹

¹²F. Szabó, 1930. 125. o.

¹³Zsidó temetkezési szentegylet.

¹⁴Cionista felkészítő telepek, ahol a fiatalokat kiképezték a palesztinai mezőgazdasági vagy ipari munkára. A második világháború előtt ahhoz, hogy valaki alijázhasson (Izraelbe vándorolhasson), bizonyos időt el kellett töltenie a hachsarákon. Braham, 2007. III. 1442. o.

¹⁵A temető legkorábbi magyar feliratú sírkövét Lang Illés számára emelték 1865. május 12-én.

¹⁶Csik, 2009. 58. o.

¹⁷Kozma-Závada, 2001. 9. o.

¹⁸Kepecs, 1993. 226. o.

¹⁹Uo. 227. o.

²⁰Kozma-Závada, 2001. 8. o.

²¹Kepecs, 1993. 226. o.

A kiskunmajsai zsidók élete a századfordulótól az 1930-as évekig

Statisztikai adatok támasztják alá, hogy a kiskunmajsai zsidóság a századforduló tájékán érte el a legnagyobb számarányát, olyannyira, hogy az 1910. évi népszámlálás már százhatvannyolc izraelita vallású személyt jegyzett a község életében. Ez akkor a kiskunfélegyházi járáson belül a legnagyobb számarány volt. Feltűnő, hogy ez a számadat a követő két népszámlálás során, 1920-ban és 1930-ban sem változott.²² Ehhez képest a járás másik legnépesebb zsidó közösségével rendelkező Újkécskén a következőképpen változott az izraeliták létszáma: 1910-ben százhatvanhét, 1920-ban százhetvenkilenc, majd 1930-ban százhatvanhárom.²³

Kiskunmajsán a századfordulót megelőző, mintegy három évtized alatt vette kezdetét a máig is jellemző településkép megformálódása. A XX. század első évtizedeiben Kiskunmajsán újabb zsidó családok telepedtek le. Többségében kereskedő és vállalkozó réteghez tartozott Kiskunmajsa zsidó polgársága, a „szabad értelmiségi” pályán csak nagyon csekély szerepük volt. Mindössze három orvos nevére van tudomásunk, Dr. Molnár Lajos községi orvos, Dr. Born Miklós fogorvos, valamint Dr. Löwenstein Jenő nevét említhetjük meg.²⁴ Kiskunmajsa első nyomdáját Schwarcz Artúr alapította 1906 októberében.²⁵ A község sok munkával látta el, ő nyomtatta a *Kiskunmajsai Hírlapot*, amely társadalmi, gazdasági és szépirodalmi hetilap volt. A nyomda mellett egy több száz kötetből álló kölcsönkönyvtár is működött. A szegény embereknek is segítettek hivatalos leveleik megfogalmazásában, így üzletük Kiskunmajsa egyik szellemi központjává vált.²⁶ Látható, hogy a helyi zsidók már a századforduló előtt kialakították saját közösségüket. A község mindennapjaiból tisztességgel kivették a részüket. Dolgoztak, ki-ki a szakmájának, hivatásának megfelelően. Azonban 1914-ben kitört az első világháború, majd 1919-ben jött a Tanácsköztársaság, mely mérföldkőnek számított a helyi zsidó lakosság életében is. *„Ezt a kiegyensúlyozott életet az első világháború szakította meg. Édesapám bevonult katonának a bosnyákokhoz, egész 18-ig, de nem jött haza, mert akkor veszélyes volt Kiskunmajsán zsidónak lenni, főleg a férfiaknak.”*²⁷

²²Kepecs, 1993. 226. o.

²³Kepecs, 1993. 226. o.

²⁴BKMÖL – kiskunfélegyházi főszolgabíró közigazgatási iratai. Ld.: Melléklet: 2. számú táblázat

²⁵„Kiskunmajsa első nyomdáját édesapám alapította 1905-ben.” In: *Schwarcz Endre visszaemlékezéséből*. (A második világháború után Szőnyi Endre). Csík Antal magángyűjteményéből. Csík Antal feltételezhetően innen vette át ezt a hibás, 1905-ös adatot, de valószínűleg az iparjogosítványt Schwartz Artúr számára 1906. október 8-án adták ki. Ld.: BKMÖL – kiskunfélegyházi főszolgabíró közigazgatási iratai. IV. 907. B. 5494/1944. (30/1906. szám alatt kiadott iparjogosítvány)

²⁶Csik, 2009. 99. o.

²⁷*Schwarcz Endre visszaemlékezéséből*

Az „őszirózsás forradalom” vihara és az azt követő fehérterror nem kímélte a Kiskunmajsán élő zsidókat sem. Schwarcz Endre visszaemlékezésében ezt olvashatjuk: *„Az őszirózsás forradalom előestéje a zsidó boltok feltörésével kezdődött Kiskunmajsán. A mi nyomdánk falára is fölfestették, hogy zsidóval csak hazaáruló áll szóba.”* A forradalom után a Héjjas Iván vezette különítmény feldúlta üzleteiket és otthonaikat. A tragikus eset megtörténtét Sugár Ferencné egy 1948 januárjában felvett nyilatkozatból ismerjük, miszerint 1920 nyarán, amikor a Héjjas Iván - féle különítmény Francia Kiss Mihály vezetésével Kiskunmajsán tartózkodott, őt, sógornőjét és több, jelenleg már nem élő társait Francia pribékjei el akarták hurcolni, és meg akarták gyilkolni. Mariska György kiskunmajsai csendőr főtörzsőrmester életét kockáztatva elbújtatta őket a lakásán, megmentve őket a biztos haláltól.²⁸

A feszültségekért a Tanácsköztársaság helyi vezetőit, főleg a zsidókat tették felelőssé. 1919 augusztusában a helyi képviselőtestület azzal az egyértelmű követeléssel fordult az előljáróságához, hogy a testület zsidó tagjait zárja ki, mivel azok a kommunizmus előidézői voltak. Így kerülhetett sor Günsberger Gyula, a Székely-testvérek és Beck Ignác eltávolítására a képviselőtestületből.²⁹

Emerichné Fischhoff Anna a visszaemlékezésében további információkat szolgáltat számunkra a községben történt eseményekről. *„A 19-es forradalmat is átvészeltük. Sok kínkeserves élményem volt. Emlékszem, hogy sok pesti képviselő úr lejött Kiskunmajsára annak idején, akkor is volt rablás, akkor is kirabolták a zsidó kereskedőket. Tizenkilencben itt volt Gömbös Gyula és nagy beszédet tartott a piacon. Vége volt a beszédnek, mi nem mentünk ki, itt a Patyi – háznál néztünk kifelé, és később hallottuk, hogy a beszéd végén kiadták a jelszót, hogy: a zsidókhoz! Megkezdtek a Lázárnál, aztán a Nagy - Weinbergeréktől kezdve lefelé Beck Ignácékat kirabolták, a Steinéket kirabolták, a Flajserékat kirabolták...Mikor lezajlott a vörös uralom, jöttek a fehérek, azután a román katonák. Sok mindenem keresztülmentünk.”*³⁰

A húszas évek közepétől némiképp könnyebb lett az élete a helyi zsidó polgároknak. A nyomdatulajdonos, Schwarcz Artúr a háború után egészségesen került haza a családjához és újra beindította a vállalkozását, mellyel ismét elérte a háború előtti színvonalat. Azonban a falu értelmiségei, így köztük Varga Mihály plébános is eltávolodtak az egykori jó baráttól, és csatlakoztak az „ébredő magyarok” nacionalista mozgalmához. A plébános az istentiszteletek alkalmával többször hirdette, hogy zsidó üzletekben nem szabad vásárolni.³¹ Az életük hamarosan megváltozott, mikor a plébános kezdeményezésére a kalocsai Missió nyomda 1921-ben fióküzemet

²⁸Csik Antal magángyűjteménye

²⁹Kozma-Závada, 2001. 31. o.

³⁰Részlet az Emerichné Fischhoff Annával készült interjúból. Uo. 16. o.

³¹Schwarcz Endre visszaemlékezéséből

hozott létre a községben. A konkurens újság a *Kunsági Hírlap* lett.³² A katolikus iskola diákjai a Missió nyomdában vásárolták meg könyveiket, füzeteket. Ennek következtében a Schwarcz nyomda forgalma a felére csökkent, így vidékre jártak megrendelést szerezni. A harmincas évek végére már olyan kevés munkájuk adódott, hogy Schwarcz Artúrnak és legidősebb fiának Pesten kellett munkát vállalni. Így történt meg, hogy a község első nyomdáját „végleg” elűzte a községből a Missió nyomda.³³

1933-ban az ötvenöt főből álló Képviselőtestületet nagy számban kereskedők és iparosok alkották - ez egyben utalás a faluban betöltött szerepükre is - de megtalálható volt még a listán az ügyvéd, az orvos, a főjegyző, a tanító, valamint a gyógyszerész is. A testületben csak három zsidó személy foglalt helyet, a módos gabonakereskedő Seiler Gyula, a községi orvos dr. Molnár Lajos, és végezetül egy bőr és borkereskedő Beck Mór.³⁴

³²Erősen jobboldali beállítottságú Hírlap volt, sokat foglalkozott a zsidókérdéssel.

³³Csik, 2009. 100. o.

³⁴Kozma-Závada, 2001. 35. o.

Zsidók a vészkorszakban Kiskunmajsán

Az 1941. évi népszámlálás Kiskunmajsa községben százharmincnyolc izraelita vallású személyt jegyzett. A korábbi három évtizedhez képest ez harmincfős csökkenést jelentett. 1930 és 1941 között a zsidó lakosok számát tekintve a kiskunfélegyházi járáson belül Kiskunmajsa község esetében volt a legnagyobb visszaesés. Újkécskén, ahol a másik legnépesebb zsidó közösség élt, nem tapasztalhatunk ekkora arányú létszámcsökkenést, ott ugyanis az 1930-as népszámlálás százhatvanhárom, majd az 1941-es százötvenkilenc izraelita személyt jelez.³⁵

A harmincas években Magyarországon is megindult a jobbra-tolódás folyamata, mely a különféle szélsőjobboldali nemzetszocialista pártok megjelenésében és azok megerősödésében mutatkozott meg. 1938 januárjában vitéz dr. Endre Lászlót választották meg Pest–Pilis–Solt–Kiskun vármegye alispánjává,³⁶ aki könyörtelen szigorral hajtotta végre a zsidótörvényeket. Elsősorban az ő jelenléte eredményezte, hogy a vármegye területén fokozódott az antiszemitizmus.

Mindez érzékenyen érintette Kiskunmajsa zsidó polgárait is, ugyanis felerősödött az az antiszemitizmus, mely a települést jellemezte az ellenforradalom időszakában. Ez a zsidóellenes közhangulat már 1937 telén jelentkezett a falu életében, amikor is egy éjszaka alkalmával több fiatal férfi támadott meg zsidók házakat.³⁷

1939. január 8-án negyven fővel megalakult a Magyar Fajvédők Országos Szövetségének³⁸ kiskunmajsai csoportja. Az elnök Thury Vince, a titkár Csábi Mihály, a jegyzőkönyvvezető pedig ifj. Csábrády János lett.³⁹ Csábi Mihályról érdemes tudnunk, hogy 1935-ben vette át a már említett *Kunsági Hírlap* szerkesztését. Az ellene folyó népbírósi per jegyzőkönyvéből kiderül, hogy 1938 nyarán azzal a „Róka” nevezetű örnaggyal alakította meg Kiskunmajsán a Rongyos Gárdát, aki az év januárjában részt vett a Fajvédők helyi csoportjának a megalapításában is.⁴⁰

A zsidóellenes közhangulat további erősödését jelzi, hogy a zsidótemető vályogkerítését és a sírokat ismeretlen személyek kidöntötték. Ekkor a hitközség elnöke, Markovits Manó levélben fordult a főszolgabíróhoz, melyben engedélyért folyamodott, hogy a temetőt körülvevő régi kerítés helyett

³⁵Kepecs, 1993. 226. o.

³⁶Vitéz Endre László (1895–1946) 1920 és 1923 között a gödöllői járás szolgabírója, majd 1937-ig főszolgabírója volt. 1937 júniusában létrehozta a Fajvédő Szocialista Pártot. 1938. jan. 11-én Pest – Pilis – Solt - Kiskun vármegye alispánjává választották. A népbírósi háborús bűnösneként halálra ítélték, és 1946. március 28-án kivégezték.

³⁷*Kunsági Hírlap*, 1937. február. 21. 3. o.

³⁸Héjjas Iván 1938. április 28-án Magyar Fajvédők Országos Szövetsége néven egy radikális, de nem fasiszta pártot alapított. 1938 őszén és 1939 tavaszán –együttműködésben a kormánnyal – Héjjas és Rongyos Gárdája részt vett Kárpát-Ukrajna és Csehszlovákia lerohanásában.

³⁹BKMÖL – kiskunfélegyházi főszolgabíró közigazgatási iratai. IV. 907. B. 1942/1939.

⁴⁰BKMÖL – Kecskemét, Önkormányzati Hivatal Levéltára. A kecskeméti népbírósi iratai. XXV. 18. Nb. 18/1946.

téglakerítést építhessenek. A főszolgabíró 1939. október 14-én jóváhagyta az építkezést, így a temető ledöntött kerítését újjáépítették.⁴¹

Láthatjuk, hogy Kiskunmajsán az úgynevezett első zsidótörvény⁴² kiadásával közel egy időben bontakozott ki egyfajta zsidóellenesség. Azonban ez a fajta magatartás a helyi lakosság egy töredékére volt csupán jellemző, ugyanis a többség jó embereknek tartotta őket, akik ha kellett, többször kölcsönt adtak az arra rászorulóknak.

A község életében fontos eseménynek számított Endre László alispán 1940. május 26-ai látogatása, - olyannyira, hogy a helyi újság részletesen beszámolt az ünnepi eseményről - amikor is a Hősi Emlékmű és Országzászló avatásán vett részt. Ünnepi beszédet tartott az egybegyűlt tömeg előtt, amivel tovább szította a zsidóellenes közhangulatot: *„A hazáért elesettek minden csepp vére igen drága vesztesége a magyar fajnak...a múltból le kell vonni a tanulságot. Kezdjük a bírálatot önmagunkon. És nézzük, vizsgáljuk, mi volt az oka annak, hogy az a legyőzhetetlen erős hadsereg, ...egyszer csak összeroppant. Az okot mindenesetre a zsidó és szabadkőműves sajtóban és a nyílt entent-barát agitációban kell keresnünk...A zsidó hadsereg megmértelyezte a frontot, kiélte a lelkekből a Krisztusba, a hazába vetett hitet. A zsidóság szíve sohasem dobogott a magyar hazáért.”*⁴³ Jelentős részt szentelt beszédében a fajvédelemnek, a német-magyar jó viszonyoknak. Az ünnepségen jelen volt még a Magyar Fajvédők Országos Szövetsége és a Rongyos Gárda megbízásából Dénesfay Dinics Ödön kultuszminisztériumi szakelőadó is.

Az úgynevezett második zsidótörvény kimondta, hogy a törvény jogerőre emelkedését követően a zsidók házasságkötés, honosítás és törvényesítés útján sem szerezhettek magyar állampolgárságot. Továbbá a törvény felhatalmazta a belügyminisztert, hogy az 1914. július 1-je után honosítottakat felülvizsgálja. Ennek megfelelően a kiskunfélegyházi járás főszolgabírója felhívást intézett a községek főjegyzőihez, így a kiskunmajsai előjárósághoz is,⁴⁴ hogy a zsidók igazolását haladéktalanul folytassák le.⁴⁵ Ezek után a csendőrség idegenellenőrzést tartott, melynek során több kiskunmajsai zsidót is felszólítottak, hogy igazolják állampolgárságukat. Feljelentést tettek többek között Fischhoff Sámuelné és Fleischer Albert ellen a Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hatósághoz (KEOKH).⁴⁶ A főszolgabírói felszólítás értelmében megkezdődtek az igazoltatások,

⁴¹BKMÖL – kiskunfélegyházi főszolgabíró közigazgatási iratai. IV. 907. B. 7766/1939.

⁴²Az ún. első zsidótörvény - 1938. május 29-én jelent meg - 20 %-ban maximalizálta az üzleti és kereskedelmi alkalmazottak, a mérnöki, ügyvédi, az újságírói és orvosi kamarák izraelita vallású tagjainak számát.

⁴³Kunsági Hírlap, XX. évfolyam, 1940. június. 2. Ld. Melléklet: 1. számú dokumentum

⁴⁴Kiskunmajsa község főjegyzője 1939 és 1945 között vitéz Szendrőy István volt.

⁴⁵BKMÖL – kiskunfélegyházi főszolgabíró közigazgatási iratai. IV. 907. B. 3887/1939.

⁴⁶Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hatóság (A továbbiakban: KEOKH) az 1930. évi XXVIII. tc. rendelkezései nyomán jött létre. 1931. február 1-jén kezdte meg működését Budapesten. Vidéki kirendeltségek sorát nyitotta meg. Legfőbb feladata a Magyarországra menekülő, és az országban hontalannak nyilvánított zsidók összefogdosása volt.

melynek során a kiskunmajsai zsidókat is kötelezték arra, hogy mutassák be eredeti állampolgársági bizonyítványukat. A vizsgálatokat 1939 és 1940 folyamán folytatták le. Valószínűleg ez a község összes zsidó polgárát érintette, azonban csak kilenc személy esetében állnak rendelkezésünkre levéltári források. 1939-ben Özv. Beck Gábornét,⁴⁷ Beck Mórt⁴⁸ és Fleischer Gézát⁴⁹ felszólították a kiskunmajsai csendőrök, hogy megfelelő dokumentumokkal bizonyítsák magyar állampolgárságukat. Esetükben ez sikeresen megtörtént. A következő évben hasonlóan jártak el a csendőrök, amikor idegenellenőrzést tartottak újabb zsidó családoknál. Fischhoff Imre,⁵⁰ Fleischer Géza,⁵¹ Friedmann Ferenc,⁵² és Beck Adolfné⁵³ igazolni tudta állampolgárságát, Grünwald Jenő és Özv. Wolf Árminéval⁵⁴ szemben, akiknek az esete ennél bonyolultabbnak bizonyult. 1938. augusztus 17-én Grünwald Jenő kiskunmajsai zsidó lakos a megfelelő okmányokkal igazolta magyar állampolgárságát, melyet a főszolgabíró elfogadott, és ezt jelezte is a KEOKH-nak.⁵⁵ Azonban még ez év szeptemberében a főszolgabíró kötelezte, hogy igazolja magyar állampolgárságát, de többszöri felszólításra sem tett eleget a parancsnak, így kihágási eljárást indítottak ellene. Állampolgárságát később sem igazolta, ezért a főszolgabíró 1940. november 16-án az ipajogositványát visszavonta.⁵⁶

A főszolgabíró 1941. december 31-én felszólította a kiskunmajsai elöljáróságot, hogy özv. Wolf Árminné⁵⁷ állampolgársági bizonyítványát – ha azt 1939. január 20-a óta már beszerezte⁵⁸ – haladéktalanul igazolja felé. Az asszony 1942. március 26-án sem mutatta be magyar állampolgársági bizonyítványát, továbbá leszármazását sem igazolta. Annak ellenére, hogy özv. Wolf Árminné negyvenhat éve Kiskunmajsa községben állandó lakással bírt, állam és nemzethűségi szempontból megbízhatatlannak minősítették, és a lakhatási engedélyének megadása is aggályossá vált. Megtiltották számára, hogy Kiskunmajsa községet engedély nélkül elhagyja. Szerencséjére az 1941-es nagy, országos idegellenőrzési razziát átvészelte,⁵⁹ de még 1943 májusában is kétes

⁴⁷BKMÖL – kiskunfélegyházi főszolgabíró közigazgatási iratai. IV. 907. B. 443/1939. valamint 7285/1940.
(itt igazolta állampolgárságát)

⁴⁸Uo. 983/1939.

⁴⁹Uo. 1684/1939.

⁵⁰Uo. 7277/1940.

⁵¹Uo. 7278/1940.

⁵²Uo. 7274/1940.

⁵³Uo. 7264/1940.

⁵⁴Fényképét Ld.: Melléklet: 7. számú fénykép

⁵⁵Uo. 3752/1941.

⁵⁶Uo. 3752/1941.

⁵⁷Fényképét Ld. Melléklet: 7. számú fénykép. 58. o. *Forrás: Paskuj fényképparchívum.*

⁵⁸1939. január 20-án a Magyar Királyi Belügyminiszter Külföldieket Ellenőrző Országos Központi Hatósága (KEOKH) felszólította a főszolgabírót, hogy a Kiskunmajsa községben élő Wolf Árminné állampolgárságát igazolják. A Kiskunmajsai Csendőrőrs feljelentette az asszonyt, mivel az nem tudta megfelelő okmányokkal igazolni édesanyja és saját, valamint házassági anyakönyvi kivonatát. Uo. 6016/1944.

⁵⁹1941 júliusában és augusztusában azokat a zsidókat, akik nem tudták igazolni állampolgárságukat, mintegy 18 000 személyt deportáltak főként Kárpátaljáról Kolomeába, majd innen Kamenyec – Podolszkijba.

állampolgárnak számított, ezért a kiskunfélegyházi főszolgabíró arra kérte a kiskunmajsai előljárást, hogy kötelezze időnkénti személyes megjelenésre. Az asszony levélben folyamodott a főszolgabíróhoz, hogy a személyes jelentkezési kötelezettség alól mentsék fel, de kérését nem találták teljesíthetőnek. A bajt még tovább tetézte, hogy 1943. július 20-án sem sikerült bizonyítania magyar állampolgárságát. A főszolgabíró 1944. január 5-én kiutasította az ország területéről, melyről értesítette a KEOKH-ot, valamint a kiskunmajsai előljárást is. Végül 1944. március 8-án bemutatta az 1944. január 18-án kelt állampolgársági bizonyítványát a kiskunmajsai község előljárója előtt, de annak átadását megtagadta azzal az indokkal, hogy azt személyesen fogja beszolgáltatni a főszolgabírónak. Ezek alapján a KEOKH hat hónap próbaidőre felfüggesztette az országból való kiutasítását, viszont időnként személyes jelentkezésre kötelezték, erkölcsi és politikai magatartását pedig figyelemmel kísérték.⁶⁰ Ezzel peres ügyeinek sora azonban nem szakadt félbe, ugyanis áruevönási vétség gyanújával a kiskunmajsai járőrök feljelentették.⁶¹ A főszolgabíró 1944. július 17-én elbírálás végett a Kecskeméti Királyi Ügyészséghez továbbította az asszony elleni iratokat. Az ellene indított eljárást 1944 nyarán folytatták le, amikor már özv. Wolf Árminné a szegedi gyűjtőtáborban a deportálására „várt”.

Endre László 50 490/1939. kig. számú alispáni rendeletének megfelelően Kiskunmajsa is megkezdődött a zsidók iparjogosítványainak felülvizsgálata, amely a község összes zsidó kereskedőjét érintette. Igazolniuk kellett, hogy ők maguk és szüleik Magyarországon születtek és hogy felmenőik 1851. év első napja óta állandóan Magyarországon éltek.⁶² Csakis eredeti személyi és származási okmányokat fogadtak el, ezeket közjegyzőileg hitelesített másolatokkal, valamint a róluk készült fénymásolatokkal nem lehetett helyettesíteni. Ha valaki a megadott határidőig nem tett eleget az utasításnak, haladéktalanul elvették iparengedélyét.

1940. augusztus 26-án Fleischer Géza kiskunmajsai nyerstermény-kereskedő iparjogosítványát vizsgálták felül azzal az indokkal, hogy jogosítványa kiadásakor állampolgársága nem lett kétséget kizáróan igazolva.⁶³ Fleischer Géza 1940. október 11-én eredeti állampolgársági bizonyítvánnyal igazolni tudta magyar állampolgárságát, így iparjogosítványa a birtokában maradhatott.⁶⁴ Hasonló módon, a kritériumoknak megfelelően, sikeresen tudta bizonyítani magyar állampolgárságát Beck Mór kiskunmajsai bőr, cipőkellék-kereskedő és borügynök is, aki ennek megfelelően továbbra is

Siménfalvy Sándor, a KEOKH új vezetője 1941. július 12-én adta ki az első rendeletet a zsidók kitelepítésére. *Karsai László: Holokauszt. Pannonica Kiadó, Budapest. 2001. (A továbbiakban: Karsai, 2001.)*

⁶⁰BKMÖL – kiskunfélegyházi főszolgabíró közigazgatási iratai. IV. 907. B. 6016/1944.

⁶¹Uo. 5481/1944.

⁶²Az alispáni rendelet az ún. második zsidótörvényenél is szigorúbban határozott.

⁶³Uo. 7278/1940.

⁶⁴Uo. 7278/1940.

folytathatta az iparát.⁶⁵ Weinberger Albert⁶⁶ és Wéber Mór⁶⁷ – aki ekkor katonai szolgálatot teljesített - kereskedőknek valamivel nehezebb dolguk volt, ugyanis mindkettejük iparjogosítványát visszavonta a főszolgabíró, mert állampolgárságukat nem igazolták az iparendélyük megszerzésekor, továbbá, hogy a megadott határidőn belül sem teljesítették mindezt. Mindketten a Kereskedelmi és Közlekedésügyi miniszterhez fordultak, hogy iparendélyük ügyében igazságosabb eljárásban részesülhessenek. Az ügy végkimenetele részükről sikeresen zárult, ugyanis a miniszteri döntés értelmében iparendélyüket megtarthatták.

A kiskunmajsai zsidó kereskedők egy másik részétől elvették az iparendélyt, a többség azonban a kilátástalan körülményekből adódóan „önszántából” vált meg iparától. Ekkor többen elhagyták a községet,⁶⁸ és a biztosabb életkörülményeket keresve a nagyobb városok felé orientálódtak.

Hogy pontos számot kapjunk az iparendélyek elvételével kapcsolatban, fontos megemlíteni az alispán 1943. január 8-ai körrendeletét,⁶⁹ melyben arra utasította a járás valamennyi főszolgabíróját, hogy tegyenek bejelentést a zsidó iparjogosítványok visszavonásáról az 1938-as évtől kezdődően az 1922. évi XII. törvénycikk 69. §, valamint a 72. § alapján.⁷⁰ Mindezeknek megfelelően a kiskunfélegyházi főszolgabíró 1943. február 2-án jelentést tett a járása területén visszavont, megszünt, valamint a lemondott zsidó iparendélyekről.⁷¹ Kiskunmajsa 1938 és 1943 között az 1922. évi XII. törvénycikk 69. § alapján tizennégy iparjogosítványt vontak vissza, a 72. § alapján pedig nyolc engedély szűnt meg. Mindezek mellett lemondás folytán 1941-ben öt, majd a következő évben tizenhét iparjogosítvány szűnt meg véglegesen.⁷² A kimutatás alapján tehát negyvennégy kiskunmajsai zsidó kereskedőtől vonták meg, vagy adta vissza önként iparjogosítványát. Somodi Henrietta a *Zsidók Bács-Kiskun megyében* című munkájában azt állítja, hogy a kiskunmajsai zsidó kereskedőktől 1938-ban vonták be az iparendélyeket.⁷³ A főszolgabíró kimutatásából azonban kiderül, hogy ez a megállapítás

⁶⁵Uo. 7280/1940.

⁶⁶Uo. 5721/1941.

⁶⁷Uo. 5724/1941.

⁶⁸Beck Adolf és családja (819/1943.), Beck Andor (Uo. 126/1943.), Wéber Mór (3407/1943.), Ehrlich Lajos (7875/1942.), Özv. Beck Gáborné (Uo. 9949/1941), Grünwald Henrik (1910/1942.), Schwarcz Artúr és gyermekei (Schwarcz Endre visszaemlékezéséből).

⁶⁹Uo. 1941/1943.

⁷⁰69. § „Attól az iparostól, akire nézve utólag megállapítást nyer, hogy az iparának üzése tekintetében érvényben álló törvényes követelmények valamelyikével nem rendelkezik és annak hivatalos felszólítás után sem tesz eleget, továbbá abban az esetben is, ha ezt más törvény előírja, az iparigazolványt, illetőleg iparendélyt az annak kiállítására illetékes hatóság visszavonja.”

72. § „Aki iparát egy éven át egyfolytában nem üzi, azt csak újabb iparigazolvány, illetőleg iparendély alapján folytathatja. Az iparhatóság az első bekezdésben megállapított határidőt a 71. § második bekezdésében említett feltételek fennforgása esetében hat hónappal meghosszabbíthatja.”

Forrás: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7523> (A letöltés dátuma: 2011. március 24.)

⁷¹BKMÖL – kiskunfélegyházi főszolgabíró közigazgatási iratai. IV. 907. B. 195 kig./1943 Ld. Melléklet: 2. számú dokumentum.

⁷²A visszavont zsidó iparjogosítványok táblázatát Ld. Melléklet: 3. számú táblázat. Uo. 1941/1943.

⁷³Somodi, 2001. 132. o.

nem felel meg a valóságnak, ugyanis 1938-ban csupán egy kereskedőnek szűnt meg az ipara. Az 1943. február hónapi, Kiskunmajsa községre vonatkozó kimutatást megvizsgálva láthatjuk, hogy valójában 1940-ben történt meg a legtöbb, pontosan tizenhárom iparengedély visszavonása.⁷⁴

Endre László alispán 1941-1943 folyamán azzal az ürüggyel, hogy a zsidók „az angol zsidó rádiót” (BBC) hallgatják, és rémhíreket terjesztenek, javasolta a gyanús zsidók telefonjainak leszerelését és rádióik lefoglalását”.⁷⁵ Országos szinten ez különleges esetnek számított, „ugyanis majd két és fél évvel megelőzve az ilyen tárgyú kormányrendeletet, több tucat zsidó telefonját leszereltette, rádióikat elkoboztatta.”⁷⁶ 1941-ben Kiskunmajsán is találhatunk adatokat erre vonatkozóan. A főszolgabíró többek között arra hivatkozott, hogy a köznyugalom és közrend fenntartása elsőrendű államérdek, ezért a rádiókészülékek lefoglalásával elejét kell vennie, hogy az ellenséges propaganda hírek a lakosság körében komolyabb megmozdulást idézzenek elő.⁷⁷ Ezért 1941. szeptember 1-jén a főszolgabíró a kiskunmajsai zsidó lakosok egy részének tulajdonát képező rádióvevő készülékét lefoglalta.⁷⁸ A listán nem szerepel, de szintén ez évben került lefoglalásra Fischhoff Imre rádiója is. 1944-ben a zsidókat országosan rádiókészülékeik beszolgáltatására kötelező rendelet⁷⁹ értelmében Somogyi Ferenc rádióját is elkobozták,⁸⁰ annak ellenére, hogy családjával együtt már hét éve áttért a római katolikus vallásra.⁸¹ A főszolgabíró ezért zsidó „fájára”, valamint rémhírterjesztés vádjával 1944. április 6-án elkobozta Somogyi Ferenc rádiókészülékét.⁸²

Fischhoff Anna így emlékszik vissza a történetekre: „Itt akkor már megkezdődött, ... 41-ben lezárták az üzletünket, elvették az iparengedélyt, lelakatolták a raktárunkat.... Nem mehettünk se piacra, se sehova. Engedély nélkül nem mehettünk. Elvették a rádióinkat is. Akkor állandó rettegésben éltünk 41-44-ig. Minden este járkáltak a csendőrök, és ha már hallottuk a csendőrléptekeket az utcán, akkor: na már megint jönnek valamiért! ... Akkor annyira csúnya világ volt, mindenért megbüntettek bennünket. Akkor jöttek idegeneket keresni, kihúzták az összes kis fiókokat, keresték az idegeneket.”⁸³

⁷⁴Uo. 1941/1943. Ld. Melléklet: 2. számú dokumentum

⁷⁵Braham, 2007. 810. o.

⁷⁶Braham, 2007. 810. o.

⁷⁷BKMÖL – Munkásmozgalmi iratok. IV. 907. g. 5592/1941.

⁷⁸A rendelet értelmében elvették Beck Adolfné, Spitzer Rezső, Beck Józsefné, Plohn Béla, Friedmann Ferenc, Dr. Molnár Lajos, Wéber Mór, Schwarcz Teréz, Csapó Vilmos, Özv. Beck Gáborné, Özv. Rosner Illésné, valamint Neumann Herman rádiókészülékét. Uo. 5592/1941.

⁷⁹Az 1300/1944. M. E. számú rendelet 1944. április 7-én kelt.

⁸⁰BKMÖL – kiskunfélegyházi főszolgabíró közigazgatási iratai. IV. 907. B. 3065/1944.

⁸¹Somogyi Ferenc családjával együtt (feleségével és két fiúgyermekével) 1939. november 19-én keresztelkedett át, és nem 1937-ben, ahogyan a hivatalos dokumentum jelzi. Ld.: *Kereszteltek anyakönyve, XX. kötet.* (1935-1943)

⁸²BKMÖL – kiskunfélegyházi főszolgabíró közigazgatási iratai. IV. 907. B. 3065/1944.

⁸³Részlet az Emerichné Fischhoff Annával készült interjúból. *Kozma-Závada*, 2001. 34. o.

A fenti eseményeket követően többen elhagyták Kiskunmajsát. A nagyobb településeket, járásközpontokat részesítették előnyben, de több kiskunmajsai zsidó Budapestet választotta. Mindezek nyomán jelentősen visszaesett a település zsidó közösségének száma, olyannyira, hogy az 1941-es népszámlálás⁸⁴ és az 1944-es adat⁸⁵ között hatvanegy fős eltérést tapasztalhatunk. Ez a nem csekély számú különbség feltehetően elköltözésekből, esetleg munkaszolgálatra bevonultakból, internáltakból, és az elhunytak⁸⁶ számából adódik.

Az iparjogi revíziót követően 1940. június 3-án Endre László alispán újabb rendeletet bocsátott ki, melyben a legszigorúbb végrehajtás parancsával elrendelte, hogy a vármegye valamennyi megyei városában a búcsúkon és a vásárokon a zsidó árusok ne kaphassanak helyfoglalási, illetve árusítási engedélyt.⁸⁷ Július 31-én újabb rendeletben felszólította a városok polgármestereit és a községi előljárókat, hogy a helyi piacokról is tiltsák ki a zsidó kereskedőket. Endre László 1940. október 19-én továbbszigorított. Arra kötelezte a főszolgabírókat és a községi előljárókat, hogy a piacokról és a vásárokról kitiltott zsidó árusok iparigazolványait is haladéktalanul, azaz november 1-jéig vonják vissza. A kiskunfélegyházi járás főszolgabírója a rendeletnek megfelelően utasította a község előljáróságait, hogy a legszigorúbban hajtsák végre az alispán parancsát. Újkécske és Tiszaújfalu határozottan eleget tett a követelésnek. Szank község pedig az egyetlen zsidó kereskedőtől, Ehrlich Lajos kiskunmajsai lakostól végleg megvonta az iparjogosítványt és egyben ki is tiltotta a helyi piacról.⁸⁸

Endre László alispán újabb utasításában felújítási munkálatokra hivatkozva több zsidó templomot és imaházat is bezárattott.⁸⁹ Így került sor a kiskunmajsai Páva utcai zsinagóga felülvizsgálatára is, ugyanis az épületet az 1941-es kemény tél és a felvizesedés miatt veszélyesnek nyilvánította a hatóság. A kiskunfélegyházi járás főszolgabírója 1941. augusztus 14-én hozott véghatározatával a kiskunmajsai zsidó hitközséget, mint az imaház fenntartóját arra kötelezte, hogy a zsinagógát tizenöt napon belül bontsák le. Felsőbb utasításra bezárták az imaházat, de lebontására nem került sor. Az épület 1943. február 5-én még minden bizonnyal állt, ugyanis a falára ismeretlen elkövetők nyilaskeresztet rajzoltak, valamint a következőt festették rá: „Nem tűrjük tovább!”⁹⁰

⁸⁴138 főt számlál Kiskunmajsa községben. Ld. Melléklet: 1. számú táblázat

⁸⁵A kiskunmajsai fiókhitközség lélekszáma: 77 fő. In: *Frojimovics Kinga–Schweitzer József*: Magyarországi Zsidó Hitközségek 1944. április. A Magyar Zsidók Központi Tanácsának összeírása a német hatóságok rendelkezése nyomán. MTA Judaisztikai Kutatócsoport, Budapest. 1994. (A továbbiakban: *Frojimovics – Schweitzer*, 1994.) 338. o.

⁸⁶1941 és 1944 között Kiskunmajsán 5 fő (Özv. Krausz Izsákné, Schwartz Miklós, Özv. Fischhoff Mihályné, Özv. Spitzer Lipótné és Özv. Grósz Jakabné) hunyt el. (Akit itt jegyeztek be, és nem máshol halt meg.) BKMÖL – Kecskemét, Önkormányzati Hivatal Levéltára. XXXIII. 1/a. Kiskunmajsai Halotti Anyakönyvek.

⁸⁷BKMÖL – kiskunfélegyházi főszolgabíró közigazgatási iratai. IV. 907. B. 7115/1942.

⁸⁸Uo.

⁸⁹*Braham*, 2007. 809. o.

⁹⁰*Paskuj fényképtárház*, Kiskunmajsa. Ld. Melléklet: 1. számú fénykép

Szófer Fülöp 1935. szeptember 2-ától volt kiskunmajsai ortodox izraelita hitközség rabbija és hitoktatója. Szolgálati miatt rabbi kedvezményben való részesítését kérte. 1941 novemberében meghozott véghatározat értelmében kérését teljesíthetetlennek minősítették, mivel az előjáróság nemzethűségi szempontból megbízhatatlannak találta, azzal a váddal, hogy mint a kiskunmajsai zsidók vezetője feltételezhetően benne volt azon csoportokban, akiket rémhírterjesztés vádjával bűnösnek találtak.⁹¹ A Magyar Zsidók Központi Tanácsának⁹² összeírása szerint Szófer Fülöpöt nem távolították el a hitközségtől, ugyanis 1944 áprilisában még mindig Kiskunmajsán működött, mint rabbi és hitoktató.⁹³

Az 1940-es évek folyamán több kiskunmajsai zsidót állambiztonsági szempontból megbízhatatlannak minősítették, így közülük sokakat munkatáborokba internáltak, egy részüket pedig rendőri felügyelet alá helyezték.⁹⁴ Beck Adolf kiskunmajsai borközvetítő ellen az elsők között folytattak le rendőri intézkedést.⁹⁵ 1940. november 4-én „magatartása miatt” rendőri felügyelet alá helyezték, és ipargyakorlás szempontjából is megbízhatatlannak minősítették. Beck Adolf azért, hogy iparjogosítványát megtarthassa, fellebbezett a Kereskedelmi és Közlekedésügyi miniszterhez. Fellebbezésének a miniszter helyt adott, és úgy határozott, hogy iparát továbbra is gyakorolhatja, mivel csak akkor lehetne jogosítványát elvenni, ha más községben helyezték volna rendőri felügyelet alá, de arról, hogy kitiltották volna, nincs bizonyíték. A rendőri felügyelet alá helyezését azonban nem tudta elkerülni. Sőt a főszolgabíró 1942. október 25-én szigorított korábbi határozatán, ugyanis tudomására jutott, hogy öccsének, aki egy „zsidószázadban”, vagyis munkaszolgálatos században teljesített szolgálatot, levelet írt, (ehhez egyébként a korabeli rendeletek és előírások szerint teljes mértékben joga volt) melyből arra következettek, hogy Beck Adolf az „államrendre aggályos” személy. Így a főszolgabíró meghagyta a kiskunmajsai előjárásnak, hogy Beck Adolf zsidó lakos a község területét rendőri engedély nélkül nem hagyhatja el, valamint, hogy köteles hetente egyszer az előjárásnál, illetve a csendőrorsön megjelenni. Este tíz óra és reggel öt óra között nem hagyhatta el lakását, nyilvános helyeket és párhelyiségeket nem látogathatott, felvonulásokon, gyűléseken és összejöveteleken nem vehetett részt, valamint forgalmas utcákon és tereken sem tartózkodhatott. Megtiltották számára többek között azt is, hogy „rendes környezetén kívül” mással érintkezzen, táviratot adjon fel, távbeszélőt használjon, valamint postaküldeményei is rendőri ellenőrzés alá kerültek. Felszólították, hogy ha mindennek nem tesz eleget, hat hónapig

⁹¹BKMÖL – kiskunfélegyházi főszolgabíró közigazgatási iratai. IV. 907. B. 10955/1943.

⁹²Magyarországon a Magyar Zsidók Központi Tanácsát a német megszállása után, azok utasításra állították fel. Elnöke Stern Samu volt. A testület feladata a németek és a zsidó közösségek közötti közvetítés, a megszállók információkkal való ellátása és utasításaik végrehajtása volt.

⁹³A rabbi vezetőneve egyedül a következő helyen szerepel e formában: *Frojimovics-Schweitzer*, 1994. 338. o.

⁹⁴BKMÖL – kiskunfélegyházi főszolgabíró közigazgatási iratai. IV. 907. B. 10955/1943.

⁹⁵Uo. 6890/1941.

terjedő elzárással és további három hónapra átváltoztatható kétezer pengő pénzbüntetéssel sújtják. Úgy tűnik, hogy Beck Adolf nem tett eleget a főszolgabíró szigorú előírásainak, ezért 1943 januárjában Szegedre internálták.⁹⁶

1943-ban az előjáróság a Kiskunmajsa községben lévő, öt holdon aluli zsidóbirtokok kiosztását szervezte meg az alispán rendelete folytán. Az előjáróság, vitéz Szendrőy István a zsidóbirtokokra javaslatba hozott egyének listáját megküldte a főszolgabírónak, aki mindezt továbbküldte a Pestvármegyei Közjóléti Szövetkezet Igazgatóságának. A kimutatáson főképp hadirokkantak, hadiözvegyek, sokgyermekes családok szerepeltek, akik többsége vagyontalan volt. Kiskunmajsán öt zsidóbirtok jöhetett számításba, melyek között szerepelt özv. Stein Miksáné és Kacz Károlyné, Fleischer Albert és Fleischer Géza, Markovics Manó és gyermekei, Beck Andor és neje, Rozenfeld Blanka, végül pedig a kiskunmajsai izraelita hitközség szántói és szőlőbirtokai.⁹⁷ Arról, hogy ezek a kisebb birtokrészek mikor kerültek végleges kiosztásra, nincs pontos ismeretünk.

Kihágás gyanújával ugyanakkor több kiskunmajsai zsidó ellen is folytattak eljárást. 1942 májusában Neumann Hermant cipésmestert és özv. Beck Mayerné bőr és cipőkellék kereskedőt üzérkedés vádjával feljelentették a helyi csendőrőrsön, azzal a váddal, hogy több női cipőhöz való gumisarkot rejtegetnek a lakásukon, és azokat titokban árusítják. A csendőrök elvették a gyanúsítottak árukészletét, és azokat a község előjáróságának adták át.⁹⁸ 1941 februárjában Beck Andor terménykereskedő ellen lefolytatták a kihágási eljárást, azzal a váddal, hogy a raktárépületet, melyet ez idáig is használt, engedély nélkül vette bérbe.⁹⁹ Beck Andort emiatt 1941-ben internálták.¹⁰⁰ A következő évben a kiskunmajsai előjáróság már levélben folyamodott a főszolgabíróhoz, hogy Beck Andor 1941 márciusa óta üresen álló lakását bocsássa a község rendelkezésére szülőotthon céljára. Itt tudhatjuk meg, hogy Beck Andor 1942-ben végleg távozott Kiskunmajsa községből, és családjával Budapestre költözött.¹⁰¹

Pest vármegye Nemzeti Bizottságának az internálások ügyében 1945-ben tett jelentéséből az derül ki, hogy 1941-ben több kiskunmajsai zsidó ellen is folytattak le eljárást, többek között Sugár Ferenc ellen nemzetgyalázás és valótlan hírterjesztés vádjával,¹⁰² Sugár Ferencné, Wéber Mór, Hauer Mihály, Schwartz Ernőné, Markovics Manó, Grünwald László és felesége, a már említett Beck Andor, valamint Markovics József ellen rémhírterjesztés vádjával. Csupán Beck Andor és Markovics József esetében tudhatjuk az internálás okát, a többiekkel kapcsolatban csak

⁹⁶Uo. 819/1943.

⁹⁷Uo. 4076/1943.

⁹⁸Uo. 3879/1942. Azt, hogy ellenük folytattak-e le bármiféle eljárást, a dokumentumból nem derül ki.

⁹⁹Uo. 3316/1941.

¹⁰⁰BKMÖL – kiskunfélegyházi főjegyző iratai. XXI. 107. B. 803/1945.

¹⁰¹BKMÖL – kiskunfélegyházi főszolgabíró közigazgatási iratai. IV. 907. B. 126/1943.

¹⁰²BKMÖL – kiskunfélegyházi főszolgabíró közigazgatási iratai. IV. 907. B. 3483/1944.

feltételezésekbe tudunk bocsátkozni.¹⁰³ Az ellenük tett feljelentések valószínűsíthetően árulvonasból, kihágásból, közellátási érdekeket veszélyeztető vétségből, valamint rémhírterjesztésből adódhattak.

1944 márciusában Markovics Manó és menyje, Markovics Józsefné ellen árulvonas vétsége miatt tettek feljelentést. A zsidók lakásában rendszeresen tartottak cukor és zsírkészlet ellenőrzést, és ez alkalommal találtak a gyanúsítottak lakásán elrejtve nagyobb mennyiségű közszükségleti cikket. Mindemellett azzal vádolták őket, hogy az 1942-ben megszűnt fűszer és vegyes áru kereskedésükből tartották meg a lakásukon megtalált árucikkeket.¹⁰⁴ A véghatározat alapján 1944. április 20-án Markovics Manót rendőri őrizet alá helyezték. Azonban a határozat ellen fellebbezett a kecskeméti uzsorabíróshoz, és az április 29-én felmentette a vádlottat. A rendőri őrizetet megszüntető véghatározatot már nem tudta átvenni, ugyanis április 27-én megérkezett a számára címzett tolonclevel, mely értelmében a sárvári internáló táborba került. A sárvári toloncház¹⁰⁵ 1944. május 19-én átadta Markovics Manót a német katonaságnak, akik állítólag németországi munkára vitték.¹⁰⁶ Markovics Józsefné neve is szerepel a tolonclevelen, azonban az ő esetében nem tudjuk, hogy hová, melyik toloncházba került. Az internáltak listáján további két kiskunmajsai zsidó nevével találkozhatunk az 1944-es évből. Schön Lázárt közszükségleti cikk rejtegetése miatt a főszolgabíró rendőri őrizet alá helyezte. Majd 1944. április 12-én a nagykanizsai II. számú kiegészítő toloncházba került, ahonnan október 3-án „ismeretlen helyre költözött”. Sugár Ferencet közellátási cikk jogellenes elvonása vádjával hasonlóképpen internálták, de az ő esetében sem tudhatjuk, hogy mikor és hova internálták, ugyanis a listán a neve mellett nem szerepelnek további adatok. Érdeemes még megemlíteni, hogy zsidóvagyon rejtegetése miatt a kiskunmajsai illetőségű Boldog Lajosnét lányával, Boldog Idával együtt a sárvári toloncházba vitték, ahol 1944. július 25-től - szeptember 16-ig raboskodtak.¹⁰⁷

1944. április 15-én névtelen feljelentés érkezett a kiskunmajsai csendőrparancsnokságra, amelyben az állt, hogy a Fischhoff család a szín alatt rádiót rejteget. Az aláírás: „*Maradok magyar becsülettel.*” A csendőrök házkutatást tartottak, de némi elásott mészen kívül egyebet nem találtak.¹⁰⁸ Fischhoff Anna visszaemlékezéséből a következő derül ki az esettel kapcsolatban: „*A háború alatt följelentett*

¹⁰³BKMÖL – kiskunfélegyházi főjegyző iratai. XXI. 107. B. 803/1945. (A vonatkozó ügyiratok egy része, továbbá a segédkönyvek az őszi harcok következtében megsérültek, elvesztek. Az internáltakra vonatkozó adatok ebből adódóan hiányosak.)

¹⁰⁴BKMÖL – kiskunfélegyházi főszolgabíró közigazgatási iratai. IV. 907. B. 3324/1944.

¹⁰⁵1944. július 24-én a sárvári internálótáborból mintegy 1500 főt Auschwitzba szállítottak. Forrás: www.magyarholokauszt.hu/mh011125.html (A letöltés dátuma: 2012. 03. 31.)

¹⁰⁶BKMÖL – kiskunfélegyházi főszolgabíró közigazgatási iratai. IV. 907. B. 6181/1944.

¹⁰⁷BKMÖL – kiskunfélegyházi főjegyző iratai. XXI. 107. B. 803/1945. (Amikor ez az eset történt, a zsidókat már elvitték a kömpöci gettóba.)

¹⁰⁸BKMÖL – kiskunfélegyházi főszolgabíró közigazgatási iratai. IV. 907. B. 3408/1944. Ld. Melléklet: 3. számú dokumentum.

*valaki minket a csendőrségen, hogy ott nálunk valami titkos árunk van. Valóban kijöttek a csendőrök és feldúltak mindent. Egy nagy ládába rejtettem a stafíringomat, és az udvarunkon egy nagy szín alatt elástuk. ... már eljutottak majdnem a rejtekhelyig, de... abbahagyták. Egyik gyerekkori barátunk végrehajtó volt akkor. Valószínűleg ő volt a jelentgető.”*¹⁰⁹

Endre László 1944. március 21-én elrendelte – még alispánként¹¹⁰ - a Cionista Szövetség helyi csoportjai működésének a beszüntetését, és helységeinek a lezárását.¹¹¹ Ezt követően, május 2-án, immáron belügyi államtitkárként pedig a zsidójellegű egyesületek felosztatásáról rendelkezett. A főszolgabíró felszólította Kiskunmajsa, Alpár, és Újkécske előjáróságait, hogy a zsidójellegű egyesületekről terjesszenek fel kimutatást. Kiskunmajsa főjegyzője május 9-én megküldte a kimutatást a főszolgabírónak, aki mindezt tovább küldte az alispánnak. A kimutatás szerint Kiskunmajsa községben két zsidó egyesület működött, a Chevra Kadisa és a Hachsara.¹¹² 1944 májusában ezen intézkedés nyomán került sor e két zsidó egyesület felszámolására.

A Schwarcz nyomda 1906 óta működött Kiskunmajsán.¹¹³ 1942 februárjában még üzemelt, tudhatjuk meg a főszolgabíró nyilvántartásából, melynek egy példányát felterjesztett az alispánhoz. A nyilvántartásból az is kiderül, hogy 1942-ben a kiskunfélegyházi járás területén a Schwarcz nyomda mellett egyedül Újkécskén működött zsidó tulajdonban lévő nyomda.¹¹⁴

Schwarcz Artúrné könyv és papírkereskedése, mely szintén családi vállalkozás volt 1942. július 5-én beszüntette működését.¹¹⁵ Ekkor a család már komoly anyagi gondokkal küszködött. Schwarcz Artúr 1943. június 1.-től pedig arra kényszerült, hogy ideiglenesen szüneteltesse a nyomdát.¹¹⁶ Amíg a családfő gyermekeivel Budapesten tartózkodott, addig a még Kiskunmajsán élő Schwarcz Artúrnét csendőrök hallgatták ki azzal a váddal, hogy 1944. április 23-án az esti órákban, a legnagyobb titokban Tóth Ferenc nevezetű ismerőst bízta meg vagyontárgyainak megőrzésével. A vádlott védelmére előadta, hogy nem tudott arról, hogy a lányának kelengyéit képező tárgyakat jelentenie kellett volna.¹¹⁷ Az ügyel kapcsolatban nem ismeretes a véghatározat.¹¹⁸ Ezzel szemben egy másik ügy kapcsán – melyet csupán fia, Schwarcz Endre visszaemlékezéséből ismerhetünk - már tudunk a vádlott számára kiszabott büntetésről. A kiskunmajsai csendőrök ugyanis azzal az

¹⁰⁹Részlet az Emerichné Fischhoff Annával készült interjúból. Kozma Huba (szerk.): Majsai Beszélgetőkönyv, Majsai Alapítvány, 2001. 63. o. (A teljes szöveget Ld. Melléklet 44-54. o.)

¹¹⁰1944. április 8-án nevezték ki hivatalosan belügyi államtitkárrá, de már március vége óta a Belügyminisztériumban a zsidóügyek egyik legfőbb felelőse volt.

¹¹¹BKMÖL – kiskunfélegyházi főszolgabíró közigazgatási iratai. IV. 907. B. 2552/1944.

¹¹²Uo. 3824/1944.

¹¹³Az iparjogosítvány kibocsátásának dátuma: 1906. október. 8. Ld. 25. jegyzet.

¹¹⁴BKMÖL – kiskunfélegyházi főszolgabíró közigazgatási iratai. IV. 907. B. 892/1942.

¹¹⁵Uo. 5792/1942.

¹¹⁶Uo. 5494/1944.

¹¹⁷57.20 méter sifon vászon és 19 darab ezüstkánál képezte a megőrzésre átvitt vagyontárgyat.

¹¹⁸BKMÖL – kiskunfélegyházi főszolgabíró közigazgatási iratai. IV. 907. B. 3549/1944.

indokkal jelentették fel Schwarcz Artúrnét, hogy az üzlete kirakatában az árukon nincsenek árcédulák. Ebből bírósági tárgyalás lett, mely azzal zárult, hogy az édesanyát egy hónapra elítélték. A büntetést a kiskunfélegyházi fegyházban kellett letöltenie. *„Anyám eközben a fegyházi börtönben töltötte büntetését. Amikor kiengedték, küldött nekem egy csomag süteményt és egy levelet. Azt írta: most küldöm neked ezt a kis csomagot, mert aztán nagy darabon semmit.”*¹¹⁹

A kiskunmajsai zsidó munkaszolgálatosok létszámára csak két adat áll rendelkezésünkre. Csík Antal helytörténész szerint a második világháború idején negyvenkettő kiskunmajsai férfi teljesített munkaszolgálatot. Somodi Henrietta „csak” huszonhat munkaszolgálatosról tud. Mivel a kutatás során ez idáig egyéb, ezzel kapcsolatos dokumentum nem került elő, sem cáfolni, sem megerősíteni nem lehet az ellentmondó számadatokat. Annyi bizonyos, hogy az 1940-es években a kiskunmajsai zsidó munkaszolgálatosokkal ásatták a szegedi hídnál lévő árkokat. A „munkába vonulás” ideje alatt ezt énekeltették velük: *„Ásó, lapát itt vagyunk. Érted élünk és halunk. Él a szittyá fergeteg, a rohanó sereg.”*¹²⁰

¹¹⁹Schwarcz Endre visszaemlékezéséből

¹²⁰Özv. Ruskó Sándorné visszaemlékezéséből, aki szemtanúja volt az eseménynek. Az interjút Pap Eliza készítette.

1944 májusa, a kiskunmajsai zsidók elhurcolása a kömpöci gettóba

1944. március 19-én a német erők megszállták Magyarországot. Ekkor Németország teljhatalmú megbízottja Edmund Veessenmayer lett,¹²¹ aki szorosan együttműködött Eichmannnal¹²² a magyarországi zsidók deportálásának megszervezésében. Hamarosan kormányrendeletek sora intézkedett Magyarország „zsidótlanításáról.” Április 5-től kötelezővé tették a magyar zsidók számára a sárga csillag viselését.¹²³ 1944. április 7-én kelt 6163/1944. B. M. res. számú bizalmas rendelet,¹²⁴ melyet Bakó László belügyminisztériumi államtitkár saját kézjegyével látott el, a gyűjtőtáborok felállítása mellett a városi zsidósággal kapcsolatos teendőkre is kitért. „*Városokban és nagyobb községekben később a zsidóság egy része a rendészeti hatóságok által kijelölt zsidóépületekben, illetőleg gettóban nyer elhelyezést.*”¹²⁵ Az úgynevezett gettórendelet 1944. április 28-án jelent meg,¹²⁶ mely többek között azt is tartalmazta, hogy a városokban, illetve a községekben egy meghatározott területen, – legyenek azok utcák, vagy kijelölt házak – lakjanak a lakásaikból kiűzött zsidók.¹²⁷ Az 1944. április 28-ai rendeletet követően, május 3-án Pest vármegye alispánja, Sági József felszólította Cseh Gyulát, a kiskunfélegyházi járás főszolgabíróját, hogy tegyen előterjesztést arra vonatkozóan, hogy a tízezernél kisebb lélekszámú községekből a zsidók elköltözését mely másik községbe vagy városba tartja lehetségesnek. Kérte továbbá, hogy arra is tegyen javaslatot, hogy a tízezernél nagyobb lélekszámú községekben hol legyen kijelölve a zsidók lakhelye. Ezután levélváltások sora kezdődött meg a főszolgabíró és a kiskunmajsai előljáróság között a zsidók lakhelyének kijelölése tárgyában. Az előljáróság május 6-ai jelentésében a kiskunmajsai zsidók elhelyezésére a Legelősor nevű utcácsort tartotta a legmegfelelőbbnek, mivel ez egy jól elkülönített, egy oldalú utcásor volt. Az alispán május 8-án kiegészítette jelentését, melyben a legelősoron kívül megfelelőnek tartotta még a Szent István tér, a Szent Imre herceg és a Prohászka utcák által határolt területet. „*Az igénybeveendő épületek közül két darab zsidók*

¹²¹SS-Brigadeführer, náci diplomata. 1925-től az NSDAP tagja. *Karsai*, 2001. 404. o.

¹²²Karl Adolf Eichmann SS - Obersturmbannführer több millió zsidó deportálását és meggyilkolását szervezte. 1935-től az SD berlini központjában a zsidóügyekért volt felelős, munkatársaival együtt Európa-szerte szervezte a zsidók gettózását, illetve haláltáborokba történő deportálását. 1944. március 19. után hosszabb ideig Magyarországon „tevékenykedett.” *Karsai*, 2001. 356. o.

¹²³A zsidók megkülönböztető jelzéséről intézkedő rendelet 1944. március 31-én jelent meg. 1240/1944. ME. számú rendelet. Idézi: *Benoschofszky Ilona és Karsai Elek (szerk.): Vádirat a nácizmus ellen. Dokumentumok a magyarországi zsidóüldözés történetéhez. I. kötet. A MIOK kiadása, Budapest. 1958. (A továbbiakban: Vádirat. I. k.)* 53. o.

¹²⁴Az 1944. április 7-én megjelent 6163/1944. B. M. res. számú rendelet a zsidók kijelölt gyűjtőtáborba szállításáról intézkedett. A rendelet olvasható: *Vádirat. I. k.* 124-127. o.

¹²⁵*Molnár Judit:* Csendőrök, hivatalnokok, zsidók. Szegedi Zsidó Hitközség Évkönyvei 1. 2000. (A továbbiakban: *Molnár*, 2000.) 73. o.

¹²⁶1610/1944. M. E. számú rendelet. *Vádirat. I. k.* 244-250. o. (1944. április 26-án került elfogadásra).

¹²⁷*Karsai*, 2001. 240. o.

tulajdonát képezik, így magánérdekeket kevésbé érintünk, mint a 6-ai jelentésben tett Legelősr.”¹²⁸

1944. május 8-án a főszolgabíró jelentést tett az alispánnak a járása községeiben élő zsidók létszámáról, melyből kiderül, hogy a járás hat községében¹²⁹ összesen százhetvenkilenc zsidó élt.

A főszolgabíró hatékonyabbnak vélte, ha Kiskunmajsa helyett inkább Kiskunfélegyházán helyeznék el a zsidókat, mondván, hogy a községben való elkülönítésüket nehezen lehetne megoldani.¹³⁰

Ennek ellenére a május 12-ei alispáni rendelet mégis Kiskunmajsa - Kömpöcpusztát jelölte ki a járás községei számára gettóközpontnak, ezért feltételezhetően ebből kifolyólag tett szemleutat május 17-én Pogány József Kiskunmajsa helyettes főjegyzője Kömpöcpusztán.¹³¹

Május 13-án Cseh Gyula főszolgabíró jelentést tett az alispánnak a járása egyes községeiben élő zsidó lakosok számáról. Ebből a jelentésből derül ki, hogy ekkor Kiskunmajsa községben hetvenöt zsidó élt.¹³² Ennek a dokumentumnak az ismeretében megkérdőjeleződik Somodi Henrietta állítása, miszerint Kiskunmajsáról százhuszonhat zsidó polgárt vittek egy „Kömpöc nevű közeli tanyára”.¹³³ Nemcsak a számadat kétséges, hanem a hely megnevezése is, ugyanis ez a terület nem tanya volt, – ma sem az – hanem egy Kiskunmajsa közelében lévő puszt, pontos nevén Kömpöcpuszt, melyet 1920-ben vásárolt meg a község az egri káptalantól.

1944. június 1-jén a kiskunmajsai előljárási jelentést tett a főszolgabírónak Neumann Herman kiskunmajsai zsidó iparának felülvizsgálata tárgyában. Egy „elejtett” mondatából derül csak ki – egyedüli forrás erre vonatkozóan –, hogy a helyi zsidókat május 22-én szállították el a kömpöci gettóba. Ebből következően hiteles időpontként május 22-ét kell elfogadnunk, ugyanis ezt bizonyítja a kiskunmajsai előljárási jelentése is, melyet Cseh Gyula főszolgabírónak címzett.¹³⁴

A zsidók összegyűjtéséről a csendőrök gondoskodtak. A községháza udvarára terelték, majd onnan hajtották ki őket a kömpöci gettóba. Azokat, akik betegek, vagy épp idősek voltak, stráfkocsira pakolták. A következőkben néhány szemtanút és egy túlélőt idéznék családtagjaik, barátaik, ismerőseik elhurcolásáról. Balogh Lajos így emlékszik a történetekre: *”Nagyon szomorú eset volt. A dátumot már nem tudom, hogy melyik nap hanyadikán, csak az egész járás községeiből, akik zsidók voltak, azokat összeszedték. Lovaskocsin hordták be őket. Akkor én már a községházán dolgoztam, a munka az már nemigen ment, az ember olyan ideges állapotban volt, az ablakon keresztül néztem,*

¹²⁸BKMÖL – kiskunfélegyházi főszolgabíró közigazgatási iratai. IV. 907. B. 3814/1944.

¹²⁹Alpár, Kiskunmajsa, Ókéske, Pálmonostora, Tiszaújfal, Újkéske.

¹³⁰Uo. 3814/1944.

¹³¹Molnár, 1995. 119. o. Molnár Judit: Zsidósors 1944-ben az V. (szegedi) csendőrkerületben. Cserépfalvi Kiadó, 1995. (A továbbiakban: Molnár, 1995.) 119. o.

¹³²BKMÖL – kiskunfélegyházi főszolgabíró közigazgatási iratai. IV. 907. B. 4072/1944. Kiskunmajsa (75 fő) mellett meg tudhatjuk, hogy 1944. május 13-án Alpáron 6, Ókésken 8, Pálmonostorán 3, Tiszaújfalun 3, és Újkésken 84, azaz összesen 179 zsidó élt a községekben. Ld. Melléklet: 4. számú dokumentum.

¹³³Somodi, 2001. 133. o.

¹³⁴BKMÖL – kiskunfélegyházi főszolgabíró közigazgatási iratai. IV. 907. B. 3705/1944.

hogy szaporodnak a községháza udvarán a zsidók. Voltak ott asszonyok, férfi is, kisebb gyerekek, aztán egy része a földön üldögélt, de volt aki keresett magának kisebb ülőkét, padot, valamit, üldögéltek. Este aztán összeszedték őket, és kivitték Kömpöcre.”¹³⁵

Schwarcz Endre visszaemlékezéséből megtudhatjuk, hogy mi történt a családjával, míg ő munkaszolgálatos volt Ódörögön: *„Apámat és húgomat az elsők között deportálták. Húgomat Pesten az utcán kapták el, Kistarcsára vitték, onnan meg Auschwitzba. Anyám eközben a félégyházi börtönben töltötte büntetését.*¹³⁶ *Anyukát aztán a hatóság kivitte Kömpöcre a gettóba. Ebben a 15000 lelket számoló faluban nem volt egyetlen olyan ember, aki egy egyedülálló asszonyt megmentett volna. Auschwitzból egyedül húgom jött vissza 28 kilósan, kopaszon. Túléltem a kegyetlen orosz munkaszolgálatot, visszajöttem.*”¹³⁷

Próvincs Illésné emlékeiben a következőképpen él a szomorú májusi nap, mely a kiskunmajsai zsidók életét végérvényesen megváltoztatta: *„Molnár doktorékat a majsai zsidókkal együtt vitték el. Saját kocsijukkal vitték őket Kömpöcre a gyűjtőtáborba. Nagyon sajnálta a nép. Nagyon kevesen jöttek vissza onnét.*”¹³⁸

Molnár doktor az 1940-es években már súlyos beteg volt. Gyermekai, János és Katalin szüleivel együtt a kömpöci gettóba került, azonban hamarosan elváltak útjaik. A gyerekek Mauthausenbe kerültek, az édesanya Auschwitzba, Molnár doktort pedig több betegeskedő kiskunmajsai zsidóval együtt betegtranszportra tették. Katalin unokatestvérével együtt töltényeket, lőszeret készített, tudhatjuk meg Kulcsár Erzsébet visszaemlékezéséből.¹³⁹

Varga Bürgés Ferenc volt annak a majornak a bérlője, ahová a zsidókat „kitelepítették”. Nemcsak Kiskunmajsáról érkeztek ide zsidók, hanem a járás más községeiből, így Újkécskéről és Ókécskéről is. A major egy nagy kúriaszerű épület – kastély – volt, több melléképülettel és egy emeletes magtárral. A bérlő elmondása szerint, mielőtt a zsidók a majorba érkeztek volna, azelőtt az alispán a kiskunmajsai jegyzővel, Pogány Józseffel együtt megtekintette a zsidóknak kijelölt gettó területét. Azt szerették volna megtudni, hogy hány zsidó fér el a major területén.¹⁴⁰ Fontos megemlíteni, hogy az 1944 májusában a gettónak helyt adó Kömpöcpusztán már 1940 kora őszén munkatábor működött.¹⁴¹ Így érthető, hogy 1944-ben erre, a már hasonló célra alkalmasnak bizonyult majorra esett a választás, miután a Kiskunmajsa belüli gettó tervét elvetették.

¹³⁵Kozma–Závada, 2001. 32–33. o.

¹³⁶A büntetés okát Ld. 21. o.

¹³⁷Schwarcz Endre visszaemlékezéséből

¹³⁸Próvincs Illésné visszaemlékezéséből. Uo. 1. o.

¹³⁹Kulcsár Erzsébet visszaemlékezéséből. Uo. 2. o.

¹⁴⁰Varga Bürgés Ferencsel készített interjú. Új Kun-Majsa, 1999. augusztus 13. 2. o.

¹⁴¹Ezt bizonyítja az 1940. szeptember 17-én, valamint az 1940. október. 3-án készült fénykép, mely a kömpöci majorban készült. Forrás: Paskuj fényképarchívum, Kiskunmajsa. Ld. Melléklet: 3. számú fénykép. Ifj. Belányi Dezső a vele készült interjúban – készítette Pap Eliza 2011. 02. 27. - megerősítette, hogy a képek a

A gettóban őrzött zsidóknak Belányi Dezső kömpöci kereskedő¹⁴² szállított élelmiszert, természetesen a kiskunmajsai előjáróság engedélye, és a csendőrök felügyelete alatt. Mindez egy névtelen feljelentésből derült ki, melyet a szegedi rendőrkapitányságnak címeztek. A feljelentés 1944. július 25-én történt, amikor a zsidók már régen elhagyták a major területét. A vád Belányi Dezső ellen az volt, hogy a zsidóknak kiszállított élelmiszert a megállapított maximális áron felül adta, illetve, hogy angol híreket hallgat, és azokat a zsidók között hirdeti. Védelmére felhozta, hogy az élelmiszert, amit rendszeresen szállított a zsidóknak csak annyiban drágította meg, amennyi a kiszállítási költséget fedezte. Az angol hírek terjesztésével kapcsolatban pedig azt állította, hogy rádiója erre a célra nem alkalmas, és a zsidók között, ha akarta sem tudta volna terjeszteni a híreket, ugyanis az élelmiszer szállításakor nem léphetett be a gettó területére. A zsidók közül egy megbízott mehetett a bejárathoz átvinni a szállítmányt egy polgárőr kíséretében. Mivel Belányi Dezső kereskedő ellen egyéb terhelő bizonyítékot nem tudtak felhozni, a nyomozást leállították.¹⁴³

A zsidók a gettóba szállításukkor magukkal vihetek bizonyos mennyiségű élelmiszert, pénzt, ruhaneműt és vagyontárgyakat is. A csendőrök itt még „jól bántak velük”, a csendőrparancsnok és a főjegyző több alkalommal látogatást tett a gettóba. Azonban egy nap Kiskunhalasról és Szegedről újabb csendőrök érkeztek, akik már szigorúbban vették a zsidók őrzését. Különféle szolgáltatásokért – leginkább élelmiszer – fejében vagyontárgyaikkal fizettek a bérlőnek, tudhatjuk meg Fischhoff Anna visszaemlékezéséből.¹⁴⁴

Az V. (szegedi) csendőrkerület – melybe Kiskunmajsa község is beletartozott, mint a kiskunfélegyházi járás része – és a VI. (debreceni) csendőrkerület a IV. zónába tartozott.¹⁴⁵ Az ebbe a zónába tartozó zsidók sorsáról 1944. június 10-én, egy Szegeden tartott tájékoztató értekezleten próbáltak dönteni, ahol az is elhangzott, hogy a Kiskunmajsa - Kömpöcpusztán lévő zsidókat Szegedre kell szállítani.¹⁴⁶ Az értekezleten jelen volt Endre László és Baky László is.

Ezt az eseményt a major bérlője, Varga B. Ferenc is említi a vele készült interjúban, továbbá az ezek után a zsidókat ért szörnyű megaláztatásokat is feleleveníti: *„Megtudtam, hogy tizedikén üt a zsidók órája. Hogy milyen formában, azt nem mondták. Tizedikén hajnalban húsz csendőr jött oda a majorba. A főhadnagy azt mondta: ... Ki az udvarra! ...adok maguknak fél óra öltözködési időt, de*

kömpöci major területén készültek. A forrás megbízható, mivel ő maga volt az, aki a második világháború után lebontotta a magtár és a kúria épületét.

¹⁴²Az ő fia, ifj. Belányi Dezső, akivel az előbbi jegyzetben említett interjú készült.

¹⁴³BKMÖL – kiskunfélegyházi főszolgabíró közigazgatási iratai. IV. 907. B. 6088/1944.

¹⁴⁴Ld. Melléklet: 46. o.

¹⁴⁵1944-ben Magyarország területén tíz csendőrkerület működött. Ld. Molnár, 1995. 209. o. Magyarországot hat művelési zónára osztották fel. A szegedi V. csendőrkerületet – a debrecenivel együtt – a IV. művelési zónába sorolták, mint a Dunától keletre fekvő déli részt. Ld. erről bővebben: Randolph L. Braham: A népiértás politikája. Budapest, 1997. I. kötet. 557-558. o.

¹⁴⁶Molnár, 1995. 119. o.

csak egy ruhát vegyenek föl, az értékeiket meg hozzák magukkal. ...Nem hagyták felöltözködni őket rendesen. Mindenkit megzsébeltek, még a nőknek az ülepibe is belenéztek, bizony, azoknál nemigen maradt semmi.”¹⁴⁷ Levéltári dokumentummal nem támasztható alá, de valószínűsíthető, hogy a bérlő már utólag tudott a 10-ei szegedi értekezletről, és ezért állíthatta, hogy ezen a napon vitték el a zsidókat a kömpöci gettó területéről.¹⁴⁸ A csendőrök sietősen összeszedték és kivitték a zsidókat a kisteleki állomásra. Onnan vasúton a Rókusi pályaudvar mellett lévő sportpályára szállították őket.¹⁴⁹ A szegedi értekezleten hozott döntésnek megfelelően június 16. és június 20. között 8617 zsidót vontak össze a Cserzy Mihály utcai téglagyár területén.¹⁵⁰ A zsidók itt nem sokáig maradtak, ugyanis az első deportáló transzport már június 25-én elhagyta a várost. Összesen három transzport indult el. A második transzport június 27-én, az utolsó pedig június 28-án gördült ki a Rókusi pályaudvarról.¹⁵¹ Az első vonatot 3199 fővel a kassai állomáson keresztül Auschwitzba irányították. A Szegedről június 27-én elindított vonathoz hozzácsatolták a Bácsalmásról előző nap indított „szállítmányt”, és mintegy 6000 fővel Auschwitz felé irányították. A vonatnak jelentős részét azonban (a szegedit teljesen) máig ismeretlen okokból Felsőzsolcánál lekapcsolták és Strasshof felé irányították, míg a többi vagon 2737 fővel Auschwitzba szállították. Az utolsó, június 28-án elindított vonatot 2400 emberrel Strasshofba irányították.¹⁵² Azoknak a zsidóknak, akik „szerencsés” módon Strasshofba kerültek, nagyobb esélyük volt az életben maradásra. Többségük túl is élte a borzalmas megpróbáltatásokat.¹⁵³ A téglagyárban töltött időszakról, Auschwitz borzalmairól, valamint a szerencsés megmenekülésről részletesen beszámol Fischhoff Anna a vele készített interjúban.¹⁵⁴

A kömpöci major bérlője, Varga Bürgés Ferenc és társai ellen 1944 júliusában nyomozást rendelt el a Magyar királyi szegedi V. csendőrkerület.¹⁵⁵ A leadott névtelen levél ügyében a kiskunmajsai csendőrőrs járőre vezette le a nyomozást, azzal a váddal, hogy a gettóban őrzött zsidóktól vagyontárgyakat tulajdonítottak el. Az ügy folyamán több tanút meghallgattak, akik elmondásukban többé - kevésbé igazolták, hogy ruha és ágyneműket, edényeket, és egyéb használati tárgyakat láttak a major bérlőjénél. Korom Istvánné vallomásában azt állította, hogy a major egyik

¹⁴⁷Varga Bürgés Ferencsel készített interjú. *Új Kun-Majsa*, 1999. augusztus 13. 11. o.

¹⁴⁸A zsidók elszállítása a gettó területéről valójában június 16. és június 20. között történt meg, a többi helység zsidóival együtt. *Molnár*, 2000. 105. o.

¹⁴⁹A szegedi gettó felszámolása június 16-án vette kezdetét. *Randolph L. Braham: A népiirtás politikája*. Budapest, 1997. II. kötet. (a továbbiakban: *Braham*, 1997.) 693. o.

¹⁵⁰*Braham*, 1997. 694. o.

¹⁵¹*Molnár*, 1995. 145. o.

¹⁵²Uo. 148-149. o.

¹⁵³*Braham*, 1997. 695. o.

¹⁵⁴Ld. Melléklet: *Fischhoff Anna visszaemlékezése*. 44-54. o.

¹⁵⁵Gyurkovics Elek, Szabó Sándor, Zsíkó Sándor. BKMÖL – kiskunfélegyházi főszołgabíró közigazgatási iratai. IV. 907. B. 5777/1944

alkalmazottja, Lódri Mihály kétezer pengőt talált a gettó területén, mely feltehetően a zsidóktól származott. A hallgatásért cserébe pedig Varga B. Ferenc kétszáz pengőt adott az alkalmazottjának. A bérlő az ellene felhozott vádakát tagadta, a társai lakásán tartott házkutatás alkalmával a csendőrök nem találtak semmit, mely a zsidók vagyonából származhatna. A vizsgálatot végző csendőrök megállapították, hogy nem történt bűncselekmény, így a nyomozást lezárták.¹⁵⁶

¹⁵⁶Uo.

A holokauszot túlélő kiskunmajsai zsidók élete

A deportálásból,¹⁵⁷ valamint a munkaszolgálatból a helybeli zsidók kevesebb, mint fele tért vissza Kiskunmajsára. Többségük munkatáborokban és az Auschwitz-Birkenai gázkamrákban lelte halálát. Ezzel szemben a Kiskunmajsával szomszédos településen, Kiskunhalason, a zsidóság nagyobb része túlélte a vészkorszakot, ami annak köszönhető, hogy a Szegedről deportáltak körülbelül felét Strasshofba szállították, és nem az auschwitzi megsemmisítő táborba.¹⁵⁸

Kiskunmajsza főjegyzőjének 1945. október 20-ai kimutatásból, mely a Kiskunmajsára hazatért deportáltak neveit tartalmazza, megtudhatjuk, hogy Krausz Salamon, Fleischer Albert, Sugár Ferencné, Markovics Magdolna, Markovics Vera, és Fleischer Klára túlélte a holokauszot.¹⁵⁹ Erre a listára nem került fel többek között Fischhoff Anna, annak ellenére, hogy 1945 nyarán már hazatért.¹⁶⁰ Somodi Henrietta huszonegy főt említ, akik a második világháború után visszatértek Kiskunmajsára.¹⁶¹ Az eddigi kutatások ugyanakkor azt támasztják alá, hogy a huszonegy főnél valamivel több, pontosan huszonnégy személy élte túl a holokauszot.¹⁶²

1945 és 1946 folyamán további túlélők neveivel találkozhatunk. Többen iparjogosítványuk újbóli kiadásáért folyamodtak a kiskunfélegyházi járás főjegyzőjéhez. Fischhoff László, aki a háború idején három testvérével, Imrével, Istvánnal és Sándorral együtt munkaszolgálatos volt. 1945. június 2-án iparendély kiadását kérte toll – bőr – gyapjú – baromfi – és gyümölcskereskedésre, melyet szeptember 4-én meg is kapott a járás főjegyzőjétől.¹⁶³

Beck Andor a munkaszolgálatból hazatérve 1945. augusztus 23-án kérelmet nyújtott be a járás főjegyzőjének, hogy az ügyében 1942 szeptemberében hozott véghatározatot¹⁶⁴ helyezze hatályon kívül, utalva a 200/1945. M. E. rendelet 9.§ - ára, mely kimondja, hogy minden zsidó ingóságot az eredeti tulajdonosának vissza kell adni. Mindezek ellenére a véghatározatban úgy rendelkezett a járás főjegyzője, hogy az 1942. szeptember 15-én kelt határozatot nem helyezi hatályon kívül, annak ellenére sem, hogy Beck Andor az augusztusi fellebbezésében megírta, hogy a házában kívül

¹⁵⁷Kiskunmajsáról 1944. május 22-én 75 főt szállítottak a kömpöci gettóba. Ezen felül voltak, akiket különböző „vétségek” miatt internáltak, és olyanok is, akik munkaszolgálati idejüket töltötték.

¹⁵⁸Végső-Simko, 2007. 233. o.: Kiskunhalasról 506 zsidó személyt deportáltak. A vészkorszakot 332 fő élte túl. A város zsidóságának teljes vesztesége a 80 fő elhunyt munkaszolgálatossal együtt 264 fő.

¹⁵⁹BKMÖL – kiskunfélegyházi főjegyző iratai. XXI. 107. B. 1092/1946. Ld. Melléklet: 5. számú dokumentum.

¹⁶⁰Hasonlóan a deportálásból hazatért Krausz Mária, Molnár János, Molnár Katalin, Schwarcz Teréz.

¹⁶¹Somodi, 2001. 133. o.

¹⁶²Ld.: Melléklet: 4. táblázat

¹⁶³BKMÖL – kiskunfélegyházi főjegyző iratai. XXI. 107. B. 1713/1945.

¹⁶⁴7190/1942. kig. számú rendelet, mellyel kötelezték Beck Andort, – miután 1942 elején szabadult az internálásból – hogy a kiskunmajsai telephelyén zár alá vett bornagykereskedésének felszerelési tárgyait szeptember 24-ig adja át Kürti Kálmán kiskunmajsai bornagykereskedőnek.

semmilyen sem maradt,¹⁶⁵ pedig egykor egyike volt az itteni legtekintélyesebb kereskedőknek.¹⁶⁶ Ezzel egy időben, 1945 júniusában, borkereskedésre érvényes iparendeléye mellett kérvényezte, hogy jogosítványát terjesszék ki magvak, őrlemény és gyapjú kereskedésére is.¹⁶⁷ Hogy az erre szóló iparendélyt megkapta-e, itt nem derül ki, mivel az igazoló véghatározatot a dokumentum nem tartalmazza. Azonban a kiskunmajsai iparosok és kereskedők 1946. júliusi névsorában már szerepel Beck Andor neve, mint termény és borkereskedő, ami azt igazolja, hogy iparendélyét terménykereskedésre kibővítvé megkapta a kiskunfélegyházi főjegyzőtől.¹⁶⁸

Lázár Adolf iparjogosítvány kiállítását kérte fűszer és kiskereskedésre, melyet 1945. szeptember 3-án megkapott, ugyanis a Nemzeti Bizottság a jogosítvány kiadását indokoltnak vélte.¹⁶⁹ Beck Andorral ellentétben az ő neve nem szerepel a kiskunmajsai iparosok és kereskedők 1946. júliusi névsorában.

Sugár Ferencné a férje nélkül tért haza Auschwitzból, fiai pedig a munkaszolgálatban lelték halálukat. A háború után nem költözött el Kiskunmajsáról, továbbra is a községben élt, folytatva nyerstermény és gyümölcs kereskedését, melyet a zsidótörvények miatt szüneteltetnie kellett. A kiskunmajsai iparosok és kereskedők 1946. május 25-ei listáján szerepel még Beck Mór borkereskedő és Krausz Mária terménykereskedő neve, akik szintén a háború előtt üzött iparukat folytatták. A május 29-ei kimutatásban Fischhoff Imre gyümölcskereskedő, majd a július 7-ei kimutatásban Markovics József fűszerkereskedő neve bukkan fel.¹⁷⁰

Mindez azt bizonyítja, hogy a megmaradt zsidóság lassan ismét kezdett bekapcsolódni a község gazdasági életébe. Ugyanis azok, akik a zsidótörvények életbe lépése előtt kereskedelemmel foglalkoztak, újból kiváltották a korábban visszavont iparendélyüket. De voltak olyan, akik a közéletben is jelentős, a község későbbi életére nagy hatással bíró szerepet töltött be. Ilyen volt a néhai Fleischer Sándor is, aki 1949-ben megalapította Kiskunmajsán az első ipari létesítményt, a gépjavító állomást, és ő lett hamarosan a gépállomás igazgatója is. E mellett politikai nyomozóként is dolgozott, amit egy 1945-ös levéltári irat bizonyít.¹⁷¹ Fischhoff Imre kereskedő fogyasztási ellenőrként, a munkaszolgálatból hazatérő, Fischhoff László pedig politikai nyomozóként, valamint képviselőtestületi tagként dolgozott.¹⁷² A háború után azonban többen elköltöztek, vagy kivándoroltak Izraelbe, ugyanis nem volt Kiskunmajsán akkora ösztönző erő, mely a maradásra

¹⁶⁵Szülőotthon céljára utalták ki. A háború után kisebb – nagyobb károkkal, de végül visszakapta azt, hasonlóan Beck Mórhoz, akinek a házában a Zöldkeresztes Védőintézet működött.

¹⁶⁶BKMÖL – kiskunfélegyházi főjegyző iratai. XXI. 107. B. 2830/1945.

¹⁶⁷Uo. 1813/1945.

¹⁶⁸Uo. 963/1946.

¹⁶⁹Uo. 2401/1945.

¹⁷⁰Uo. 963/1946.

¹⁷¹BKMÖL – XXII. 349. Kiskunmajsai község. Közgyűlési jegyzőkönyvek. 1175 kig./1945.

¹⁷²BKMÖL – XXII. 349. Kiskunmajsai község. Közgyűlési jegyzőkönyvek. 1945-1946

sarkalhatta volna a hazatérő zsidóságot. Az 1949. évi népszámlálás¹⁷³ százalékos adatai is azt támasztják alá, hogy a holokausztot túlélő zsidók nagy része végleg elhagyta a községet. 1949-ben Kiskunmajsa 15. 668 fős lakosságának döntő többsége, azaz 98, 1%-a római katolikus vallású volt, ezzel szemben a zsidók számaránya csupán 0, 1 %-ot tett ki. Ez az adat az évek múlásával tovább csökkent, olyannyira, hogy jelenleg már nem élnek izraelita vallásúak a városban. Nem szerveződött újjá a hitközség, szemben a már említett Kiskunhalassal, de ugyanakkor 1945-ben újjá alakult a Zsidó Tanács, melynek létrehozását csak úgy engedélyezte az előjáróság, hogy ha a működését szigorúan a köztörvényekkel összhangban fejt ki. A községvezető kijelentette, hogy a zsidó vagyonok sorsát minél hamarabb rendezni kell, így az ügy érdekében felvette a kapcsolatot Molnár Jánossal,¹⁷⁴ aki húgához hasonlóan hazatért a deportálásból. Molnár János úgy döntött, hogy a Seiler, Molnár és Beck József családok¹⁷⁵ vagyonait, mint hazatért családtag fogja kezelni. A többi zsidó vagyon sorsáról is gondoskodni kell, azokat leltár alá kell venni, – mondta Molnár János – és úgy tartotta helyénvalónak, ha a munkálatokba a már hazatért zsidó polgártársakat is felveszik. A feladat végrehajtására alkalmasnak vélte, és ajánlotta Fischhoff Imrét, valamint Somogyi Ferencet, akik egyben előjárósági tagok voltak.¹⁷⁶

A zsidóktól ellopott vagyontárgyak felkutatása reménytelen vállalkozásnak tűnt a háború után, ezt bizonyítja Krausz Salamon¹⁷⁷ példája is, aki azzal a kéréssel fordult a vezetőjegyzőhöz, hogy az 1944-ben tőle elszállított tüzelőanyag visszaadását kérje. A kérés teljesítését több indokkal elvetették, mondván, hogy a kérvényét 1945. augusztus 29.-től számított hatvan napon belül kellett volna bejelentenie. Ezt a határidőt aligha tudta volna betartani, ugyanis sorstársaival együtt 1945. október 20-a körül tértek vissza a deportálásból.¹⁷⁸ A jegyző azt a „kifogást” is felhozta, hogy neki kellene tudnia, hogy ki vitte el a tüzelőanyag készletét. Mindenesetre az ügyben nem született döntés.¹⁷⁹

Schwarcz Endre túlélte a munkaszolgálatot, hazatért, és Kiskunmajsán próbálta újra kezdeni az életét. Családjából egyedül húga tért vissza Auschwitzból, aki ezután férjhez ment és Pestre költözött. Édesanyjuk és édesapjuk a holokauszt áldozata lett. Schwartz Endre egyik rokonuk, a

¹⁷³Központi Statisztikai Hivatal. 1949. évi népszámlálás. Vallási adatok százalékos megoszlása településenként. Budapest, 1996. 29. o.

¹⁷⁴Dr. Molnár Lajos fia, aki a község orvosa volt a deportálás előtt. Dr. Molnár Lajost feleségével együtt 1944. július 15-én holtá nyilvánították. *In memoriam dr. Molnár Lajos*. 7. o. Molnár János 1956-ban elhagyta Magyarországot, New Yorkba, majd San Franciscoba költözött, ahol családot alapított.

¹⁷⁵A Molnár -, Seiler – család és Beck József rokonok voltak. (Dr. Molnár Lajos felesége Seiler Róza volt. Seiler Kátó – Seiler Róza testvére - férje pedig Beck József).

¹⁷⁶BKMÖL – XXII. 349. Kiskunmajsa község. Közgyűlési jegyzőkönyvek. 1945.

¹⁷⁷Felesége Auschwitzban halt meg, azonban lánya, Mária túlélte a holokausztot. Fia épségben tért vissza a munkaszolgálatból.

¹⁷⁸BKMÖL – kiskunfélegyházi főjegyző iratai. XXI. 107. B. 1092/1946.

¹⁷⁹BKMÖL – XXII. 349. Kiskunmajsa község. Közgyűlési jegyzőkönyvek. 584 kig./1946.

Csillag rőfös házában rendezte be nyomdáját, de az alig indulhatott be, mivel 1949 karácsonyán azt a felszólítást kapta, hogy távozzon az üzletéből, mert azt államosították. Így történt meg, hogy ezek után kivándorolt Izraelbe, ahol már korábban elköltözött testvére várta.¹⁸⁰

Egy utolsó „mondat” erejéig Schwarcz Endrét idézném. Szavai jól tükrözik számunkra, hogy hogyan is érezhettek azok a kiskunmajsai zsidók, akik többsége családjuktól, vagyonuktól, de ami a legfontosabb, emberi méltóságuktól megfosztva tértek újból haza, és végül mégis a távozás mellett döntöttek. *„Csak húgom miatt jövünk minden évben, nem vonz bennünket ide más. Az anyanyelvem magyar, ez volt a hazám, de se testem, se lelkem nem vágyik ide. Kiskunmajsa? Miért mennék én oda? Nézzem meg a templomot? Lehet, hogy most istállónak használják, ha még megvan.”*¹⁸¹

¹⁸⁰Schwarcz Endre visszaemlékezéséből

¹⁸¹Uo.

Források és felhasznált szakirodalom

Levéltári források/Levéltárak:

BKMÖL – Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára

BKMÖL – Kiskunfélegyháza, Kiskunfélegyházi járás főszolgabírójának közigazgatási iratai.

BKMÖL – Kecskemét, Önkormányzati Hivatal Levéltára. A kecskeméti népbíróság iratai.

BKMÖL – Kecskemét, Önkormányzati Hivatal Levéltára. Halotti anyakönyvi másodpéldányok.

BKMÖL – Kecskemét, Klapka utcai levéltár. Kiskunmajsa község Közgyűlési jegyzőkönyv (1945-1946).

BKMÖL – Kiskunfélegyháza, Munkásmozgalmi iratok.

Kéziratok

Csábrády, 1933. = Kiskunmajsa története. Írta: ifj. Csábrády János gyógyszerész, a Kunsági Hírlap szerkesztője. 1933. (kézirat)

Zsidó, 1940. = Adatok Kiskun Majsa történetéhez. III. Gyűjtötte: Zsidó Péter, 1940. (kézirat)

Zsidó, 1942. = Adatok Kiskunmajsa történetéhez. IV. Gyűjtötte: Zsidó Péter, 1942. (kézirat)

In memoriam dr. Molnár Lajos. Kiskunmajsa, (2003) (kézirat) (n.n.)

A Kiskunmajsai Városi Könyvtár épületének története. (kézirat) (n.n.)

Sajtó

Kunsági Hírlap (1937, 1940)

Új Kun-Majsa (1999)

Felhasznált szakirodalom

Benoschofszky – Karsai = Benoschofszky Ilona és Karsai Elek (szerk.): Vádirat a nácizmus ellen. Dokumentumok a magyarországi zsidóüldözés történetéhez. I. kötet. A MIOK kiadása, Budapest. 1958.

- Braham, 1997. = Randolph L. Braham: A népiirtás politikája: a Holocaust Magyarországon. I.–II. kötet. Belvárosi, Budapest. 1997.
- Braham, 2007. = Randolph L. Braham: A magyarországi holokaust földrajzi enciklopédiája. II. kötet. Park, Budapest. 2007.
- Csík, 2009. = Csík Antal: A régiekről... (Csík Antalógi, Csík Antal helytörténész az Új Kun-Majsa újságban megjelent publikációi) Majsa Alapítvány, Kiskunmajsa. 2009.
- Frojimovics – Schweitzer = Frojimovics Kinga–Schweitzer József: Magyarországi Zsidó Hitközségek 1944. április. A Magyar Zsidók Központi Tanácsának összeírása a német hatóságok rendelkezése nyomán. MTA Judaisztikai Kutatócsoport, Budapest. 1994.
- F. Szabó, 1930. = F. Szabó Géza (főszerk.): Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye ismertetője és címtára. II. Budapest, 1930.
- Gyurgyák, 2001. = Gyurgyák János: A zsidókérdés Magyarországon. Osiris Kiadó, Budapest. 2001.
- Karsai, 2001. = Karsai László: Holokaust. Pannonica Kiadó, Budapest. 2001.
- Karsai – Molnár, 2004. = Karsai László–Molnár Judit (szerk.): A magyar Quisling-kormány. Sztójay Döme és társai a népbíróság előtt. 1956-os KHT, Budapest. 2004.
- Kepecs, 1993. = Kepecs József (szerk.): A zsidó népesség száma településenként (1840-1941). Központi Statisztikai Hivatal, Budapest. 1993.
- Kozma, 2001. = Kozma Huba (szerk.): Majsai Beszélgetőkönyv. Majsa Alapítvány, Kiskunmajsa. 2001.
- Kozma – Závada, 2001. = Kozma Huba – Závada Pál: Kiskunmajsa társadalomszerkezete 1945-ig. In: Kozma Huba (szerk.): Majsai Beszélgetőkönyv. Majsa Alapítvány, Kiskunmajsa. 2001. 4–46.
- KSH, 1949. = 1949. évi népszámlálás. Vallási adatok százalékos megoszlása településenként. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal. 1996.
- Molnár, 1995. = Molnár Judit: Zsidósors 1944-ben az V. (szegedi) csendőrkörletben. Cserépfalvi Kiadó. 1995.
- Molnár, 2000. = Molnár Judit: Csendőrök, hivatalnokok, zsidók. Szegedi Zsidó Hitközség Évkönyvei 1., Szeged. 2000.
- Romsics, 2005. = Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Osiris Kiadó, Budapest. 2005.

- Somodi, 2001. = Somodi Henrietta: Zsidók Bács-Kiskun megyében. Makkabi, Budapest. 2001.
- Végső – Simko, 2007. = Végső István–Simko Balázs: Zsidósors Kiskunhalason. Kisvárosi út a holokauszthoz. L'Harmattan, Budapest. 2007.

Adatközlők

Balogh Lajos (Kiskunmajsa)
Ifj. Belányi Dezső (Kistelek)
Faludi Éva (Kiskunmajsa)
Faludi Sándorné (Kiskunmajsa)
Fischhoff Anna (Kiskunmajsa)
Kulcsár Erzsébet (Kiskunmajsa)
Próvics Illésné (Kiskunmajsa)
Ruskó Sándorné (Kiskunmajsa)
Schwarcz Endre (Kiskunmajsa)

Mellékletek

Települések 1941. évi közigazgatás szerint	Összes		Izraelita vallásúak					
	Népesség száma							
Kiskunfélegyházi járás	1880	1941	1840	1880	1910	1920	1930	1941
1.Alpár	2423	4866	-	37	38	46	49	31
2.Gátér	..	1275	..	..	..	..	1	-
3.Jakabszállás	..	2530	..	..	..	1	-	-
4.Jászszentlászló	1345	3174	..	-	-	5	2	-
5.Kiskunmajsa	10163	18282	4	132	168	168	168	138
6.Ókéske	2411	2990	-	19	7	16	12	13
7.Pálmonostora	3043	4114	-	25	12	6	4	2
8.Szank	1294	4660	..	-	6	9	-	-
9.Tiszaújfalu	1218	2370	-	-	5	11	11	5
10.Újkéske	4815	10381	12	130	167	179	163	159
Összesen	26712	54642	16	343	403	441	410	348

1. számú táblázat: Az izraelita vallásúak száma településenként

Forrás: Kepecs, 1993. 226. o.

Foglalkozást űző / Tulajdonos neve	Foglalkozása / Üzlet megnevezése
Dr. Molnár Lajos	Községi orvos
Dr. Löwenstein Jenő	Orvos
Dr. Born Miklós	Fogorvos
Csapó Vilmos	Gőzmalom tulajdonos
Schwarcz Artúr	Nyomda tulajdonos
Plóhn Béla	Fényképész
Weinstock Abrahám	Órá-ékszerész
Krausz Salamon	Szatóc és fűszerkereskedő
Lázár József	
Feuer Sándor	
Weinberger Albert	
Weinberger Herman	
Wolf H. Arminné	
Markovics Manó	
Sugár Ferencné	
Friedmann Ferenc	Bőr és tollfelvásárló
Fleischer Géza	
Fleischer Andor	
Özv. Fischhoff Samuné	
Fischhoff Mihály	
Beck Mór	
Weisz Lipót	Rőfös-, rövid- és divatárú
Özv. Beck Gáborné	
Ehrlich Lajos	
Grünwald Etel	
Krémer Sándorné	
Weber Mór	
Somogyi Ferencné	
Csillag Mihály	
Grünwald László	

Beck Ignác	Fa- és tüzelőanyag kereskedő
Hauer Löbl Lipót	
Stein Miksa	
Fischhoff Imre	Bor-, gabona- és nyertermény kereskedő
Beck Andor	
Fleischer Géza	
Beck Adolf	
Beck Mór	
Grötzer Lajos	
Markovics Manó	
Seiler Gyula	
Neumann Hermann	Cipész-mester
Wimmer Pálné	Női szabó
Beck Adolfné	Bőr-, és cipőkéllék kereskedő
Özv. Beck Mayerné	
Beck Mór	
Kellner Pál	Gépész
Beck József	Vegyeskereskedő
Schwarcz Artúrné	Könyv és papírkereskedő
Sugár Ferencné	Nyertermény és gyümölcskereskedő

2. számú táblázat: A kiskunmajsai zsidók foglalkozás szerint

VISSZAVONT ZSIDÓ IPARJOGOSÍTVÁNYOK		
NÉV	IPAR	IPARJOGOSÍTVÁNY MEGSZŰNÉSE (irattári forrás)
Grötzer Lajos	borkereskedés és borügynökség	1941-lemondott (10400/1941)
Wéber Dezső	?	1940 (1941/1943)
Somogyi Ferencné	rőfös, rövid-árú, férfi-női divat-árú	1941-lemondott (10039/1941)
Wimmer Pálné	női szabó	1941 (1941/1943)
Grünwald Henrik	Rőfös, rövid-árú, kész-ruha, cipő és kalap	1940 (1910/1942)
Wimmer Pál	?	1940 (1941/1943)
Weinberger Albert	Szatócs	1942-lemondott (1468/1942)
Ehrlich Lajos	rőfös, rövid és divat- árú	1942-lemondott (7875/1942)
Krausz Salamonné	Szatócs	1942-lemondott (2806/1942)
Feuer Sándor	szatócs és fűszerkereskedés	1940 (1941/1943)
Feuer Sándorné	szatócs és fűszerkereskedés	1941 (1941/1943)
Beck Adolf	Borközvetítő	1942-lemondott (1941/1943)
Wéber Mór	rövid, vegyes-árú, bazár árú	1942-iparát egy évre beszüntette. (9407/1943)
Wertenheim Sándor	?	1941-lemondott (1941/1943)
Neumann Herman	Cipészmester	1944. IV. 22. ¹⁸²
Sugár Ferencné	Nyerstermény és	1944. IV. ¹⁸³

¹⁸²1941/1943–ebben nem szerepel. Azonban az iparjogosítvány bevonásának pontos időpontját tudhatjuk: (3705/1944.)

¹⁸³1941/1943–ebben nem szerepel. Azonban az iparjogosítvány bevonásának pontos időpontját tudhatjuk: (3815/1944.)

	gyümölcs	
Markovics Manó	fűszer és vegyes-árú	1942 ¹⁸⁴
Grünwald László	rőfös és rövid-árú	1942-lemondott (1950/1942)
Grünwald Jenő	?	1941 (1941/1943)
Friedmann Ferenc	szatócs és fűszer	1942-lemondott (1941/1943)
Hauer Mihály	Borközvetítő	1938 (1941/1943)
Hauer Löbl Lipót	Fakereskedő	1942-lemondott (1941/1943)
özv. Beck Mayerné	bőr és cipőkellékek, rőfös, rövid-árú	1940 (7279/1940)
Beck Mór	bor, gabona és nyerstermény	1942 (1941/1943)
özv. Fischhoff Samu	?	1940 (1941/1943)
Kellner Lipót Pál	Gépész	1940 (1941/1943)
Kellner Lipót Pálné	?	1940 (1941/1943)
özv. Beck Gáborné	rőfös, rövid és divatáru	1942-lemondott (1941/1943)
Schwarcz Artúr	Nyomdász	1943 ¹⁸⁵ (5494/1944)
Schwarcz Artúrné	könyv és papír	1942-lemondott (1941/1943)
Beck József	vegyeskereskedés	1942-lemondott (1941/1943)

3. számú táblázat: Visszavont zsidó iparjogosítványok

Forrás: BKMÖL– kiskunfélegyházi főszolgabíró közigazgatási iratai. IV. 907. B. 1941/1943.

¹⁸⁴1941/1943–ebben nem szerepel. Azonban az iparjogosítvány bevonásának időpontját tudhatjuk: (3324/1944.)

¹⁸⁵1941/1943–ebben nem szerepel. Az iparjogosítványát 1943. júniustól szüneteltette. (5494/1944)

Deportálásból hazatértek	Honnan
Beck Andor	munkaszolgálat
Beck Mór	munkaszolgálat
Beck Zsuzsa	?
Fischhoff Anna	Auschwitz
Fischhoff Imre	munkaszolgálat, Kornázi*
Fischhoff László	munkaszolgálat
Fischhoff Sándor	munkaszolgálat, Kornázi*
Fleischer Klára	Auschwitz
Fleischer Albert	Dachau
Fleischer Sándor	munkaszolgálat
Markovics Vera	Auschwitz
Markovics Magdolna	Auschwitz
Markovics József	munkaszolgálat
Krausz József	munkaszolgálat
Krausz Mária	?
Krausz Salamon	?
Lázár Adolf	munkaszolgálat
Molnár János	Mauthausen
Molnár Katalin	Mauthausen
Somogyi Ferenc	?
Sugár Ferencné	Auschwitz
Schwartz Endre	munkaszolgálat, Ódörög
Schwarcz Teréz	Auschwitz
Wimner Erzsébet	?

4. számú táblázat: A holokausztot túlélő kiskunmajsai zsidók

Megjelenik minden vasárnap reggel.

1. számú dokumentum: *Kunsági Hírlap*, 1940. június 2.

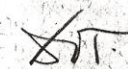
IV. 9C

Kimutatás

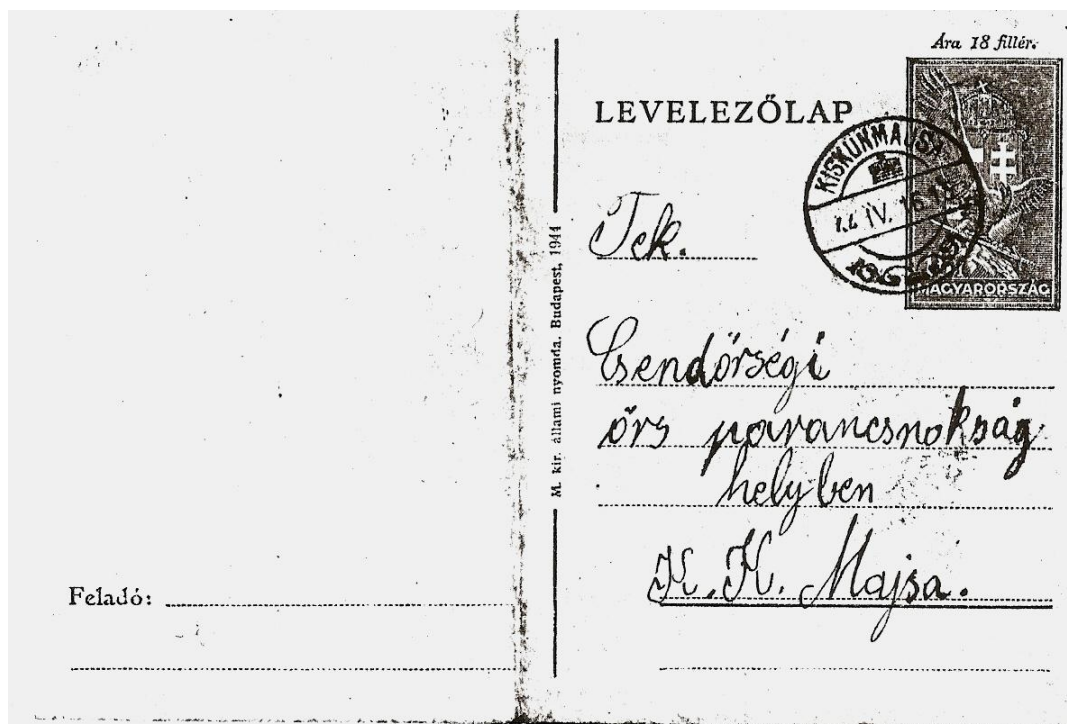
Zsidó iparjogosítványok visszavonásáról

Év	1922. II. 26. 69 §-a alapján visszavon- va	1922. III. 6. 72 §-a alapján megszűnt	lemondrás folytató megszűnt
1 1938	—	1	—
2 1939	—	1	—
3 1940	13	1	—
4 1941	1	1	5
5 1942	—	4	17
6 1943	—	—	—
Összesen	14	6	22

Kiskunfélegyháza 1943. február 2-án

 főszolgabíró

2. számú dokumentum: Kimutatás a kiskunmajsai zsidó iparjogosítványok visszavonásáról
 Forrás: BKMÖL – kiskunfélegyházi főszolgabíró közigazgatási iratai. IV. 907. B. 1941/1943.

Tessék saíves lenni hitler utcába Fischoffnál
 sét nézni a gyűmölcs szin északi sarkába egy
 ferheng alatt már 2 éve tapasztás alkalommal
 egy kis lukat ~~híttam~~ a földre és a tetejé
 a luknak gipsz deszkával fedve volt és
 nekem most ez a titkos rádiókról eszembe
 jutott hogy nem az is az lehetet.
 Maradok magyar becsülettel.

1944 év 4-ik hó 15. nap.

3. számú dokumentum: Névtelen feljelentés a Fischoff család ellen, 1944. április 15.

Forrás: Uo. 3408/1944.

Kiskunfélegyházi járás főszolgabírája.

36 cin. 1944

4042/944 *nyj*

Tárgy: Zsidók számának bejelentése a járás egyes községeiben.

Hiv. szám: 7194/ 1944 közeli

A l i s p á n u r !

Sürgős
Budapest

Távirati rndeletére tisztelettel jelentem, hogy járásom községeiben a következő számú zsidók vannak:

Alpár. 6. Kiskunmajsa 75. / / Okécske 8/ Pálmonostora 3.
Tiszaújfalú 3, Ujkécske 84. Összesen 179.

Kiskunfélegyháza 1944 május hó 13.án.

SEMLETÉSI HATÁRIDŐ 10 É

ST
főszolgabíró

KIADATOTT
1944. 5. 13.

4. számú dokumentum: A kiskunfélegyházi főszolgabíró jelentése a zsidók létszámáról, 1944. május 13. *Forrás: Uo. 4072/1944.*

KISKUNFÉLEGYHÁZI FŐSZOLGABÍRÓ

Kimutatás 1092/1946

Kiskunmajsa községbe - Menekültek és deportáltak - hazatérők gondozása ügyében az 3.5.10/1945 k.ig számhoz.

Község	Hányan menekült	A menekültek közül hány nyugdíjas hivatású van	A menekültek közül hány nyugdíjas hivatású van	Az egyéb menekültek száma	Visszatért deportáltak száma	Hányan vannak állás nélkül	Hány van kezelet és állás nélkül
Kiskunmajsa	7	—	—	7	6	1	5

Menekültek felsorolása:

1. Maróti Erzsébet hzt.
2. Törőcsik Béláné hzt. npt.
3. Kianicz József hzt. npt.
4. Jala József fedezéses hzt.
5. Makai Kálmán hzt. npt.
6. Bodai Andor hzt. npt.
7. Gémesi Ferenc hzt. npt.

Deportáltak:

1. Kianicz Sámuel önkéntes hzt.
2. Fleischer Albert önkéntes hzt.
3. Jaga Ferenc önkéntes hzt.
4. Markovits Magdolna hzt.
5. Markovits Vera hzt.
6. Fleischer Klára hzt.

Kiskunmajsa 1945 okt. 20.

vezetőjegyző

5.

számú dokumentum: Menekültek és deportáltak listája, 1945. október 20. *Forrás: Uo. 1092/1946.*

Maďarský Červený kříž, Praha
Magyar Vöröskereszt, Prága

104/2474-1945.

Usměrňovací list. — Irányító levél.

Posílám do Maďarska maďarské státní občany: 12 VI. 44.

Útba, indítom Magyarországba a köv. magyar állampolgárokat:

Emérich Pudarone' vez. Fischer, Anna: 1911. 11. 17. /

Směr jízdy: Praha - Bratislava - Budapest.
Útirány: Prága - Bratislava - Budapest.

početem: 1
összesen:

Žádají se československé a ruské úřady a orgány, aby umožňovaly návrat jmenovaných do vlasti.
Kéretnek a csehszlovák és orosz hatóságok és közegek, hogy nevezettek hazatérését előmozdítsák.

*Újraemigráció, přijela z koncentračního
táboru x Legida.
Praha, dne 9. srpna 1945*

Anna Fischer

D. E. G. O. B.

606

6. számú dokumentum: Fischhoff Anna „írányítólevele” (Prága, 1945. július 13.) *Forrás:*
Fischhoff Anna hagyatékából.

Fényképek

1. számú fénykép: A zsinagóga épülete 1943. február 5-én. *Forrás:* Paskuj fényképtárház

2. számú fénykép: Fischhoff Anna, 1940. *Forrás:* Uo.

3. számú fénykép: Zsidó munkaszolgálatosok Kömpöcpusztán 1940 októberében. *Forrás: Uo.*

4. számú fénykép: Fischhoff Imre (felső sorban jobbról a második) és Fischhoff Sándor (alsó sorban jobbról az első) munkaszolgálaton, Komáziban. *Forrás: Uo.*

5. számú fénykép: A Lefkovits család, 1938. *Forrás: Uo.*

6. számú fénykép: Markovics József és felesége, 1937. *Forrás: Uo.*

7. számú fénykép: Wolf H. Árminné, 1938. *Forrás: Uo.*

„A háború alatt följelentett valaki minket a csendőrségen, hogy ott nálunk valami titkos árunk van. Valóban kijöttek a csendőrök és feldúltak mindent. Egy nagy ládába rejtettem a stafíringomat, és az udvarunkon egy nagy szín alatt elástuk. Rettentően kemény volt az udvartalaja, szinte az egészet fölásták a csendőrök, a szín alatti terület felét is, és már eljutottak majdnem a rejtekhelyig, de akkor mivel nagyon meleg volt, elkáromkodták magukat, hogy a fene vigye el, mindenfajta jelentgetés miatt mi nem ássuk fel az egész udvart, és abbahagyták. Egyik gyerekkori barátunk¹⁸⁷ végrehajtó volt akkor. Valószínűleg ő volt a jelentgető.

Eljött '44, én kivételezett voltam, nem hordtam sárga csillagot sem, mivel a férjemet addigra már eltűntnek nyilvánították, így hát hadiözvegy voltam.

Mikor ment férjhez Pannika?

Negyvenegyben.

Férje is zsidó volt?

Persze, ő debreceni fiú volt.

1942-ben mentek ki munkaszolgálatra, a következő évben már megkaptam a Vörös Keresztől az értesítést, hogy eltűnt. Mikor bejöttek aztán a németek '44, március 19-én – éppen tegnapelőtt hallgattam a rádióban Sulyok Mária színésznőt, s ő is pontosan tudta ezt a dátumot, no gondoltam, ez is zsidó-, ez szombati nap volt, bementem a községházára, ott volt a csendőrparancsnok is a főjegyzővel együtt, és kérdeztem tőlük, tessék mondani, énvelem mi lesz, mert a többi zsidó már készül arra, hogy elviszik őket. Nekem ott azt mondták, hogy kérem asszonyom, magához az égvilágon senki nem nyúlhat. Maga mentességet élvez, sárga csillagot nem köteles hordani, hadiözvegyé van nyilvánítva, magához nem nyúlhat senki. Ennek ellenére az előbb említett végrehajtó hétfőn reggel ötkor beállított egy stráfkocsival és fölpakoltatott. Hülyeséget csináltam, mert be kellett volna mennem a községházára és megkérdezhettem volna, hogy uraim, mit is mondtak maguk nekem szombaton?! Nem mentem, mert elvakított a harag, hogy ő, aki barátunk volt, most ezt teszi velem, nem mentem be a községházára. Előzménye is van ennek, dr. Antal István szerkesztette meg a zsidótörvényt, ő a nagynénémék házában lakott Pesten, és ebben a zsidótörvényben van egy olyan paragrafus, hogy az a zsidó, akinek adóhátraléka van, két huszonnégy órán belül be kell

¹⁸⁶Az interjút Kozma Huba készítette 1984-ben. Az interjú gépelt változata csak jóval később készült el. *Kozma Huba (szerk.): Majsai Beszélgetőkönyv, Majsai Alapítvány. 2001. 63–69. o.*

¹⁸⁷Patrik Pál

hajtani rajta az adósságot. Hát kinek nem volt adóhátraléka? Nekünk is volt egy kevés, de valóban nem sok. Jön ez a végrehajtó foglalni. El akarta vinni az Imre bátyám egész hálósobabútorát. Volt egy wertheimszekrényünk is, vasból volt, mondom az egykori barátunk, hogy *vidd el azt, a községházán elárverezitek, abból kifutja az adósságunk, de a bútort ne vigyétek el.* – *Mit értesz te ehhez?* – mondja, és elvitte az egész hálósobabútort, meg a wertheimszekrényt is.

- Ha már arra járt...

- A Koch Jancsi is végrehajtó volt, ők ketten jártak együtt, elárverezték a vasszekrényt, annak az ára olyannyira kifutotta az adósságot, hogy még maradt is valamennyi aprópénz. Mikor már nem voltam itthon, Koch Jancsi fölpackolta az Imre bútorát egy stáfkocsira, hazahozta és édesanyánknak odaadta a wertheimszekrény elárverezése után maradt pénzt. Ilyen emberré vált a mi barátunk. Minket aztán kivittek Kömpöcre, ott tanyáztunk hat hétig¹⁸⁸ körülbelül.

- Kömpöcön hová vitték Pannikáékat?

A majorba. Nagy majorépület volt ott, olyan kúriaszerű épület melléképületekkel. Ez Majsa birtoka volt akkor, az Egri Káptalantól vásárolta meg a község az első világháború után. Volt ott egy emeletes magtár is, nagy területen feküdt az a birtok. Mi a kúriaépületben laktunk, odahozták az újkécskeieket is.

- Ők mennyien voltak?

Ők a magtárba kerültek, velük nem voltunk jó viszonyban, örültünk, ha a magunk dolgát intézni tudtuk, húsz-huszönöt családot hoztak Újkécskéről. Annyit megengedtek, hogy két öltözet ruhát vihettem, egy nyárit, meg egy télit. Mikor elvittek, Koch Jancsi végrehajtó kihívott az udvarra: - *Gyere csak Pannika! Idehallgass, amit csak tudsz, jó holmit, mindent vigyél magaddal!* Amit el tudtam vinni, elvittem. Behoztak ide a községháza udvarára, jó két-három óra lehetett, amikor stráfkocsira tettek bennünket, és kivittek Kömpöcre. Ez március 21-én volt.¹⁸⁹ Amikor a németek bejöttek, már tudtuk, hogy elvisznek. Akkor volt az, hogy Horthyt kihívták Németországba, és addig-addig tárgyalgattak vele, amíg a német katonák megszállták az országot. Horthy ebben nem volt hibás, ő is ki akart lépni a háborúból, de már késő volt.

¹⁸⁸A kömpöci gettóban nem tölthettek hat hetet, mivel 1944. május 22-től – 1944. június 15/16-ig tartózkodtak a major területén. Ld. 176. és a 263. jegyzet

¹⁸⁹A hiba valószínűleg elérésből vagy elgépelésből adódhat, ugyanis május 22-én telepítették ki a kiskunmajsai zsidókat a kömpöci gettóba. BKMÖL – kiskunfélegyházi főszolgabíró közigazgatási iratai. IV. 907. B. 3705/1944.

Volt ott egy bérlő, ő volt a major vezetője¹⁹⁰, annak aztán ami pénzünk volt, odaadtuk, odaadtuk az ágyneműt is, mert megtudtuk, hogy ott csak ideiglenesen leszünk. Kijárt oda a csendőrparancsnok, a főjegyző, nagyon rendesek voltak, igazán mondhatom, hogy le a kalappal előttük. Én nem voltam itthon amikor az igazolás megtörtént, a Fleischer Klári, a Krausz Marcsa meg a Markovics Magda, akik akkorra már hazajöttek, igazolták őket. Erős dohányos voltam akkor, csak cigarettát kértem. Hat hét után¹⁹¹ egyszer csak megleptek a csendőrök. Körülzártak bennünket. Szegedről, Halasról jöttek, attól kezdve onnan már elmenni nem lehetett. De ha mi azt tudjuk, hogy mi történik, megszökhettünk volna a majorból. Voltak persze előtte is ott olyanok, mint a Mattyasovszky Andor, ő leventeoktató volt és tanár, a fia akkor még taknyos kölyök volt, de pisztollyal hadonászott, amikor ivóvízért akartunk elmenni. Úgy vigyázzunk ám, hogy nehogy szökni próbáljunk, mert agyonlő-mondta. Mondtam magamban, hogy le vagy szarva. De onnan el tudtunk volna szökni.

- Akkor hány éves volt Pannika?

Harminchárom. Ott még jó dolgunk volt, mindenünk megvolt, nem bántottak a csendőrök sem, ők is nagyon rendesek voltak. Hanem aztán amikor megleptek bennünket, akkor azt mondták, hogy leltároznak, kihozták a bábaasszonyt, satöbbi, satöbbi. A bábaasszonyt Mariska néninek hívták, ő hozta világra a Imre három gyermekét, nem nézett ő meg semmit. *Pannika kérem – mondta - nem tehetek róla, kihoztak a csendőrök.* A leltáríró akkor is a gyerekkori barát végrehajtó volt. Leadtuk mindenünket. Aranyékszert, karkötőket, karikagyűrűinket. Annak a gazembernek, annak a házigazdának is odaadtunk amit tudtunk. Az összes vagyonom kétszáz pengő volt, azt neki odaadtam. A többiekhez képest én szegény voltam, ők is odaadták mindenüket. Molnár doktorék meg a Beck Jóskaék, a Seiler-lányok módosak voltak, a csendőrök már csak azt szedték el tőlünk, ami megmaradt. A fölöslegesnek nyilvánított ruházatunkat is. Újra stráfkocsira raktak bennünket és bevittek Szegedre. A majsai csendőrparancsnok¹⁹² is bejött velünk, végig vigasztalt minket az úton, hogy ne féljünk, nem eshet bántódásunk, meg hogy majdcsak vége lesz ennek a háborúnak. Mikor beértünk Szegedre, rettenetes fogadtatásban részesültünk, a csendőrparancsnok nekidőlt egy fának és úgy sírt, mint egy taknyos kölyök. *Minderre számítottam, csak erre nem – mondta.* Borzalmas helyre kerültünk, ott már ütöttek-verték bennünket.

¹⁹⁰Varga Bürgés Ferenc

¹⁹¹Ld. 262. jegyzet.

¹⁹²Bordás József volt 1944. január 10-e óta a Kiskunmajsai Magyar Királyi Csendőrszolgálat parancsnoka. BKMÖL – kiskunfélegyházi főszolgabíró közigazgatási iratai. IV. 907. B. 4633/1944.

Szóval rettenetes helyre kerültünk, először a sportpályára vittek bennünket. Az Isten szabad ege alatt tanyáztunk, ott már nem főztünk, csajkába kaptunk valami ételfélét, ott nagyon rosszak voltak hozzánk a csendőrök. Onnan elvittek bennünket a Téglagyár telepére. Ott téglából öt-hat család kirakott magának egy-egy helyet, az volt a házunk. A Fleischer Géza családjával voltunk meg Albertékkal, a felesége akkor már megőrült, őt külön zárkába tették. Amikor Szegedről elvittek bennünket, volt egy betegtranszport, őket külön tették, a Molnár doktor már halálos beteg volt, a Stein néni, a Beck Zsuzsa nagymamája mikor Szegedre értünk eltörte a lábát, mikor leszállt a kocsiról, a Fleischer Katika néni, Klárinak a nagymamája már itthon eltörte a lábát, őt is elhozták velünk, egy vöröskeresztes vonattal elvitték aztán őket külön, senki nem jött haza közülük. Akkor már a szegediek is odakerültek hozzánk. A doktor Löwy rabbi és családja például. Tudja, ott is kasztrendszer volt, voltak gazdag zsidók meg szegények. Nekem is volt ott Szegeden egy nagynéném, Bayer Kati néni, jó módú asszony volt, és tudtuk, hogy az ugyancsak gazdag Schneiderék is ott vannak, elmentünk az Ézsa nagyságához, hogy megkérdezzem, mi lesz velünk. Akkor már hallottuk a híreket, hogy lesz egy első transzport, meg egy második. Kérdeztük, hogy mit csináljunk, menjünk az első transzporttal, vagy várjuk meg a másodikat. *Nézd fiam* – mondta -, *én sem tudom*. Pedig ők többet tudtak, mint mink. Kató nénémet is megkérdeztem, ő azt mondta, hogy ő sem tudja, olyan gazdag nem vagyok, mint ők, én is annyit tudok, mint ti. De ezek a gazdag zsidók tárgyaltak a csendőrökkel. Gondolom, hogy minden vagyonukat odaadták a csendőröknek, lekenyerezték őket. Végül aztán mert olyan kutya helyünk volt a téglagyári telepen, hogy úgy gondoltuk ennél rosszabb helyre nem vihetnek bennünket nem maradtunk. Kihúzták éjszakánként a csendőrök a fiatal lányokat, rettenetes dolgokat műveltek, úgyhogy elhatároztuk, hogy ha lehet, az első transzporttal megyünk. A hírek szerint az első transzport Bécsbe megy. Arról nem volt szó, hogy második hova megy, Bécs még mindig jobb lesz, mint Németország – gondoltam. A bécsi ember mégis más, mint a német. Így aztán elmentünk az első transzporttal. Kimentünk az állomásra, mindenki vitte a cókókját, az utcán is ütöttek, vertek bennünket, onnan megszökni már nem lehetett. Én írtam a bátyámnak, ő munkaszolgálatos volt ott, egy majsai csendőrtől, aki elkísért bennünket, kértem pénzt levelezőlapra, akkor már egy fillérünk sem volt. Ő dobta be aztán a levelet is, de oda Szegedre már senkit sem engedtek be hozzánk. Két hétig voltunk a sportpályán, háromig a téglatelepen, mikor elmentünk.¹⁹³ Igenám, de észrevettünk valami nagy bajt. Kassa felé vittek bennünket,

¹⁹³ Mivel 1944. június 16. és 20. között szállították a kiskunmajsai zsidókat is a szegedi Cserzy Mihály utcai téglagyárba, onnan pedig június 25.-28. között szállították őket Auschwitzba, ez az állítás nem helyénvaló. Ld. 26.-27. o. 179. és 180. jegyzet.

ott megállt a vonat, és a mozdonyt megcserélték és nem Bécs felé mentünk. Kiderült aztán az igazság, hogy a gazdag zsidók lemaradtak és azok kerültek Bécsbe. Ők a második transzportba kerültek, megfizették a csendőröket, minket meg vittek egyenesen Auschwitzba. Abba az Auschwitzba egész Kiskunmajsa belefért volna szőröstül-bőröstől, talán még nagyobb is volt, ezer meg ezer ember volt azon a telepen. Barakkokban laktunk, ágynemű nem volt, a padlón feküdtünk, százan voltunk egy normális méretű szobában. Akkor már huszonnégy napja nem volt székletem, és volt ott egy majsai orvosnő, aki fogorvos volt, a férje orvos, Porjeszéknek hívták őket, s mivel az asszony odakerült, a férje is utánament, ő adott nekem gyógyszert. Mikor odakerültünk, az volt az első, hogy levágták a hajunkat, életemben nem fogom elfelejteni, hogy a Fleischer Klárinak gyönyörű hosszú szőke haja volt, ordított, hogy ő nem engedi levágni a haját. *Klári, az Isten áldjon meg, ne bolondulj meg, agyonlőnek bennünket, ne csinálj cirkuszt! Majd kinő a hajad!* Mikor kijöttünk a fürdőből, ahol levágták a hajunkat, összecsaptam a kezem: Uramisten, hova kerültünk, cigányok között vagyunk! Úgy nézett ki mindenki kopaszon, mintha cigány lenne. Lenyírtak, lefertőtlenítettek bennünket, ez volt a fürdés. Minden nap sorakoznunk kellett reggel, százas csoportokba, és jött az orvos, a Mengele.

- Hogy nézett ő ki?

Nagyon szép férfi volt, világszép férfi. Szőke, csinos, és végtelen gazember. Harmincas éveiben járt. Reggel kaptunk egy bögre feketekávé, ezzel kimostuk a szánkat, ivóvíz az egész telepen nem volt. Megmondták, hogy senki ne igyon a patakból vizet, mert az ihatatlan. Egyszer mentem a lajthoz soron kívül egy vödör vízért, de olyan puskatust kaptam, hogy többet nem mentem. Inkább itt döglök meg, de még egyszer nem kockáztatok meg, hogy megint kapjak a puskatusból. Tízen kaptunk egy vödör vizet, abban kimostuk a ruháinkat, és azzal elfogyott. Kiszagoltuk, hogy van ott a közelben egy patak, ötven fok meleg volt nappal. Fa sehol, árnyék sehol. Mikor éjszaka lett, kiszöktünk és megfürödtünk. A kosztunk rettenetes volt, soha sem tudtuk, hogy mit eszünk, minden hat fős csoport kapott egy hatliteres fazék ételt. Abban volt csutka, széndarab, krumplit nem láttunk, babot sem, aztán amikor jött a káposztaszezon, akkor csak azt kaptunk, amikor céklaszezon volt, akkor csak azt. De ha nem eszünk, ott döglünk meg éhen. Egyszer kaptam huszonöt gumibotot. Egy német SS-katonatisztnek egy zsidó nő volt a helyettese. Nagyon szép lány volt, és négy testvérével került ki oda. A tiszt kedvese lett ez az Elza. A mi csoportunkban én voltam a szajrázó, én szedtem a nyersét. Amikor céklarépa volt, akkor már jó világ volt, mert az nyersen is ehető. Amikor bejött a tökszezon, azt is megettük ugyan, de az nagyon rossz volt, hasmenést is kaptam tőle. Egyszer nálam is találtak két marharépát, és kérdezték, hogy ez kié. Mondtam,

hogy az enyém. Ezért aztán ez a német tiszt megparancsolta az Elzának, hogy huszonöt gumibotot adjon nekem. Elviseltem azt is, de mondtam később az Elzának, hogy rendben van, te akkor parancsra vertél meg, de te akkor is versz bennünket, amikor nem látnak. A fiatalabb testvérei is vertek bennünket. Vörös körmökkel, pongyolában jártak, külön laktak. De különösen ez az Elza volt nagyon gonosz. Mondtam is neki, hogy *idehallgass, háború után négyfelé fogunk hasítani, mert ilyen kegyetlen voltál velünk*. Sajnos aztán nem találkoztunk vele. Egy másik alkalommal kaptam egy hatalmas pofont. A nők vertek bennünket. Borzasztóan kegyetlenek voltak, addig vertek, amíg vért nem láttak, akkor abbahagyták. Ezt a pofont azért kaptam, mert válogatni mertem a cipők között. Harmincnégyes lábam volt, és negyvenes cipőt adtak, így hát inkább mezítláb jártam. De rettenetes kavicsos volt a tábor talaja, vörös kavicsal volt fölszórva mindenütt a tábor. Először faklumpákat kaptunk, de abban nem lehet járni harmincnégyes lábakkal. Akkor aztán, amikor már cipőket osztottak, kaptam a pofont az SS-nőtől, mert lyukas volt a cipőm.

Pontosan tudták azt is, hogy mikor van a mi zsidó ünnepünk. Hosszú napkor az egész társaságot kihajtották az udvarra, ez szeptemberben van ez az ünnep, ezt a legrosszabb zsidó is megtartotta akkoriban. Kihajtottak bennünket a térre és ott álltattak bennünket este tíz óráig. Kijelentették azt is, hogy meg nem próbáljunk másnap ne enni, mert még éhezés mellett is mindenki böjtölni akart. Csak azért is böjtöltünk persze. Szeptember vége felé megint jött a Mengele, sorozás volt. Voltak akiket munkára, voltak akiket gázba küldött. Ez idegháború volt. Ki maradt bent, ki maradt kint. Három vagy négy sorozáson túljutottam, az utolsón fennakadtam. Tudtam, hogy ez a gázt jelenti.

- Akkor ezt ott már lehetett tudni?

Igen. A lengyeleknek, akik már korábban ott voltak, nem hittük el, hogy gáz van, kinevettük őket. Szidtak bennünket: *ti akartok hazamenni? Mi már negyven óta itt vagyunk Itt mindenki a gázba fog menni. Ti is, mi is, mindenki! Innen nem fog hazamenni senki sem*. Mégsem akartuk elhinni, hogy gáz van. Lassan aztán rájöttünk, hogy igazuk van. Egy nagy kéményt láttunk, és az állandóan füstölt. Szóval a Mengele kidobott, tudtam, hogy másnap reggel a gázba megyek. Volt ott egy osztrák SS-katonanő, ő nagyon rendes volt. Nem tudtunk beszélni, ránéztem, hogy most mit csináljak? Intett a szemével, hogy kerüljem meg a tömeget, és a sor végén álljak az egészségesek közé. A Mengele háta mögött beugrottam, aztán a másik sorba, azok gyorsan maguk közé zártak, és így megmenekültem. Ha észrevesznek, lelőnek, de akkor már mindegy volt, hogy most lőnek, vagy holnap a gázba visznek. Megtaláltam a majsaiakat, fogtuk egymás kezét, hogy az a hat ember egymás mellett maradjon. Végül mégis elszakítottak bennünket egymástól. Vagonba raktak bennünket, és amikor kiszállhattunk,

bevittek bennünket egy olyan épületbe, mint amilyen itthon a Gellért Szálló. Nem tudtuk, hogy hova megyünk. Akkor négyszáz magyar zsidót vittek el együtt a nyolcszázból Auschwitzból. Akkor már elszakadtunk egymástól, a Klárival, a Molnár Katival, Markovics Magdával már csak itthon találkoztunk. Én a Kelner Ilonkával és a Beck Zsuzsával maradtam együtt. Mikor bekerültünk abba a gyönyörű palotába, én oda kerülök az ajtó mellé. Hatalmas lakatok az ajtón. - *Gyerekek, nagyon rossz helyen vagyunk* – mondom a többieknek. Ez a gáz. Kinyílik az ajtó, és csak a gázba mehetünk. Rettenetes érzés volt, hogy a gáz előcsarnokában vagyunk. Magas ablakai voltak annak az előcsarnoknak, nyolcszáz embert hajtottak be oda, sokan összeestek abban a bezárt teremben. Itt valamit tenni kell. Mondtam a többieknek, hogy tartsanak, én kitöröm az ablakot, hogy bejöjjön a friss levegő. Nagyon bátor voltam én akkor. Valóban betörtem az ablakot az ölömmel. Az éjszaka borzalmas volt. Később megtudtuk, hogy ha reggel fél ötig nem kapnak más parancsot, akkor kinyílnak az ajtók, és visznek a gázba bennünket. Fél ötkor kinyíltak a másik ajtók, kimehettünk, bevagoníroztak újra bennünket, és olyan helyre vittek, hogy az szinte szanatórium volt az előzőekhez képest. Föl akartak táplálni bennünket, mert munkára vittek. Repülőgépgyárban dolgoztunk, reggel hattól este hatig vagy fordítva, hetenként váltakozva. Egy kaposvári lánnyal – Zsuzsinak hívták – dolgoztam párban. Egy idős mester volt velünk, és amikor meglátott először bennünket, összecsapta a kezét és megkérdezte, hogy honnan jövünk. – *Auschwitzből* – mondtuk. *Hol van az az Auschwitz? Nem is tudom, hogy van ilyen városunk.* – *Az haláltábor.* Az öreg nagyon meglepődött. Én akkor jó esetben ha harmincöt kiló lehettem. – föltáplálva.

A repülőgépgyárban addig dolgoztunk, amíg volt anyag. Akkor kivettek bennünket sáncolni, ott sem volt valami jó az ellátás, és az öreg elmesélte nekünk, hogy a mellettünk lévő táborban oroszok vannak. Magunk is rájöttünk erre, mert egyszer a két kondért összekeverték. Az övük babfőzelék volt, rendkívül finom. Ők sokkal jobb kosztot kaptam, mint mi. Egyszer aztán a majster azt mondta, hogy átmegyünk a gyárudvaron keresztül az oroszokhoz, de ne szóljunk egy szót sem hozzájuk még akkor sem, ha ők beszélni akarnak velünk. Átmentünk hozzájuk, persze rögtön kérdezgetni kezdték, hogy kik vagyunk. – *Magyar zsidók* – mondtuk. – *Milyen a sorotok?* – kérdezték. – *Kutyarossz.* Vigasztaltak aztán, hogy tartsunk ki, mert nemsokára vége lesz a háborúnak, akkor már negyvennégy tele volt. Minden este háromnegyed nyolckor kaptunk egy olyan bombatámadást angoloktól, amerikaiaktól, oroszoktól, pontosan háromnegyed nyolckor, hogy minden ablak kitört már az első alkalommal. Ez a mi majsterünk nagyon fanatikus német volt, imádta Hitlert. Ki volt szögelve a falra egy nagy Hitler-kép, mindig lendítette a karját: Heil Hitler, Heil Hitler! Meg

volt bolondulva az egész ország ezzel a hitlerezéssel. Mi soha nem kaptunk bombatalálatot se ott, se Auschwitzben, tudták, hogy ott zsidók vannak.

Ahogy közeledtek az oroszok, két hétig tartó gyalogtúrával elhajtottak bennünket onnan Berlin felé. Megint nagyon rossz állapotban voltam, végig a szabad ég alatt aludtunk, ahol ez este ért bennünket. Egyik nap mégis egy pajtába szállásoltak el minket, én ezzel a kaposvári Zsuzsival voltam akkor is, befeküdtünk egy cséplőgép alá, nagyon fájt a lábam, és mondtam ennek a kaposvári lánynak, hogy én reggel nem megyek tovább. De a fájós lábamat nem tudtam behúzni a cséplőgép alá, és egyszer csak bejött a német tiszt oda a pajtába, és meglátott. Rámkiállt – *Maga miért nem megy ki a csapattal?! – Kaput a lábam* – mondtam, erre csapott egyet a kezével, káromkodott és elment, hóna alatt a közben előkerített civil ruhájával, akkor már ő is mentette az irháját. Később kiderült, hogy tizenegyen maradtunk le ez alkalommal. Tizennégy napig maradtunk ott. Nagyon kimerült állapotban voltunk, egy szökött lengyel katona mentette meg az életünket. Ennivalót, meg civil ruhát keresett, így került oda. Hozott nekünk egy vödör ennivalót, de enni sem nagyon tudtam már. Adott aztán savanyúcukrot is, azt megettük. Kerített egy orvost, aki ráadásul magyar származású volt. Egy taligával betolatott a fiatal suhancokkal bennünket a faluba, privát házaknál helyeztek el mindnyájunkat. Én egy özvegy suszternéhoz kerültem, két lánya volt, nagyon féltek az oroszoktól. Ez már tavasszal volt. Egy felvidéki zsidó lánnyal voltunk ekkor már együtt. Mikor egyszer elmentek otthonról a háziak, láttuk, hogy benne van a kulcs a spájjajtóban, nem találtunk mást, csak paradicsomlét, megittuk persze azt is. Nagyon kevés ennivalójuk volt, főztek ránk, - rendszerint tésztát. -, és azt mondták, hogy együnk csak, majd ami megmarad, azt ők megeszik. De nemigen maradt ott soha semmi. Mikor megnyílt aztán a kórház, bevittek bennünket, egy idős orosz orvosezredes bácsihoz kerültem, én voltam a legrosszabb állapotban. – *Honnan jött maga?! –* kérdezte első alkalommal. Ő sem hallott Auschwitzről. – *Azonnal hozzanak ennek a betegnek három deci vörösbort, meg egy nagy tábla csokoládét, de úgy bánjanak vele* – akkor huszonhét kiló voltam -, *mint a hímes tojással*. Hat hétig voltam abban a kórházban. Nagyon jól bántak velünk, nagyon rendesek voltak. Mindennap húsleves, marhahús, krumpli, ez volt a menü. Ott jött vissza a menstruációm is, Auschwitzben eltüntették egészségügyi okokból, ezzel a fertőzésveszélyt akarták elkerülni. Ez volt az egyetlen jó, amit ott csináltak velünk. A kórházban, amint egy kicsit rendbejöttünk, nem volt maradásunk. Haza, haza, csak haza! Hat hét után kijöttünk a kórházból, és elfoglaltunk egy vendéglőt. Akkor már tizenöten voltunk, mindannyian magyarok, főztünk magunknak. Csíkos ruhában voltunk, látták, hogy rabok vagyunk, a hentesnél sem kellett sorban állnunk, mindent adtak, nagyon előzékenyek voltak hozzánk az oroszok. A kiskatonák

is odaszoktak, varrtunk rájuk. De azért csak indultunk volna már. Egyszer hallottuk, hogy lesz egy transzport. Gyalog indultunk el az állomásra, de az angolok és a franciák bárhogy integettünk nem álltak meg nekünk, nem vettek fel az autókra. Elértünk végre a berlini vasútállomásra, három napig ott aludtunk. Aki ismerte az itthoni állapotokat, mindeni le akart beszélni bennünket a hazatérésről, de mi hajthatatlanok voltunk. Jött végre egy szerelvény, az elvitt minket Pozsonyig, ott leszálltunk. Három-négy napig megint várnunk kellett, amíg szerelvényt kaptunk Budapestre. Egy vöröskeresztes orvosnő fogadott bennünket, ő is csak azt hajtogatta, hogy ne jöjjünk haza, mert Magyarország kaput, éheznek az emberek. De mi csak haza akartunk jönni. Volt köztünk egy olyan beteg, aki nem tudott járni, így aztán a doktornő telefonon mentőkocsit rendelt a budapesti állomásra. Pozsonyban üzentek nekünk, hogy menjünk be a városba a zsidó hitközséghez, mert ott adnak valami segélyt. Bementünk, én mindenképpen cipőt akartam venni végre magamnak, a csuda tudja mióta nem volt a lábamon rendes lábbeli. De a szlovákok olyan aljasok voltak, akármit kértünk, azt mondták, hogy nincs. Mivel magyarok voltunk, nem adtak. Addig a zsidóságom miatt ért hátrány, most a magyarságom miatt. Egyszer ott Pozsonyban megszólított az utcán egy rendőr, ketten voltunk akkor, mindketten rabruhában. – *Tik zsidók vagytok?* – kérdezte halkán. – *Igen, magyar zsidók.* - *Idehallgassatok* – mondta ő is magyarul – *ha nem akartok még egyszer lágerbe kerülni, akkor a legjobb, ha magyarul nem beszéltek.* – *Hát hogy beszéljünk?* – *Zsidóul.* – *De hát úgy nem tudunk.* - *Akkor hallgassatok. Mert itt olyan világ van, hogy utálják a magyarokat, és ha nem akartok lágerbe kerülni, akkor legjobb, ha magyarul nem beszéltek.* Mikor mentünk be villamoson a hitközséghez a segélyért szintén rabruhában, akkor viszont látjuk ám, hogy mindenki nyitja ki az erszényét, és aprópénzt adtak, pedig nem koldultunk. Mire a hitközséghez értünk, már volt pénzünk. Ez nyáron volt, és első pénzemen kajszibarackot vettem, azzal laktam be, pedig vérhasom volt korábban. Végre kaptunk szerelvényt. Részeg orosz katonák szálltak föl velünk együtt a vonatra, fegyverrel, tangóharmonikával. Könyörögtünk a kísézőknek, hogy ne engedjék föl ezeket a részegeket a kupéba, mert ebből baj lesz, mert be vannak rúgva. Ők csak muzsikálnak, meg énekelnek, nem lesz itt semmi baj – mondták az oroszok. De a felvidéki kis tizennyolc éves társamat kipécézték, és hát ott megerőszakolták. Másnap, mikor kijózanodtak, kérték a bocsánatot. Elmesélték, hogy az egész családjukat kiirtották, és megfogadták, hogy az első nő, akivel találkoznak, keresztültaposnak rajta. Ez a szerencsétlen lány volt az áldozat. Egész Budapestig jöttek velünk. Hozták a csokoládékat, meg a cukrokat, Pesten aztán eltűntek az életünkben. Mikor megérkeztünk, a Bethlen téri iskolába vittek be bennünket, rettenetesen nézett ki a város. Emlékeztem rá, hogy az egyik nagybátyám, Farkas Gáspár itt lakott valahol

a környéken. Fölmentem hozzájuk, megtaláltam őket. Nagynéném, Jolánka néni alig ismert rám. Gazsi bátyám összecsiszította a rokonokat, náluk laktam egy ideig, ott hallottam először hírt a családomról, testvéreimről. Imre, Sanyi, Laci mind élnek, csak Pista veszett el. Mondták azt is, hogy mindnyájan Majsán vannak. De hogy lehet elmenni Majsára? Vonatok alig jártak. A rokonok kikísértek az állomásra, kaptunk végre egy vonatot és hazaindultam. Az a szerelvény le is hozott engem Félegyházáig. Ott a majsai kofák, meg a Pucz Béla kereskedő megismert. – *Pannika, maga az? Tudja, hogy nem tudunk elmenni Majsára, mert nincs vonatunk? Gyalog kellene elmenni.* – *Huszonöt kilométert én nem tudok legyalogolni!* – *Tudja mit?* – mondja a Pucz Béla – *visszamegyünk Kecskemétre, kimegyünk a kisvasúthoz, az már jár.* Nagynehezen fölkászálódtam a visszainduló vonatra, de én olyan fáradt voltam, hogy elaludtam, alig tudtam az utolsó pillanatban leszállni Kecskeméten. Átmentem a kisvasút állomásra, ott megint összetalálkoztunk a Pucz Bélával, együtt utaztunk haza. Az állomásról az öt már ott váró lovas kocsival behajtottunk a templomtérre. Ez vasárnapi nap volt, és az én Laci bátyám elegánsan felöltözve éppen ment be a városba. Rákiáltok: - *Laci!* Nem ismert meg. – *Laci, nem ismeresz meg?* - A hangomról megismert. – *Te vagy?!* – Ő is felszállt a kocsira, de mire hazaértünk, a fél utca már kint volt. Ilyen rövid idő is elég volt ahhoz, hogy megtudják, hogy hazajöttem. Itthon aztán fekvőbeteg voltam fél évig, a Zacher doktor kezelt. 1945 őszén aztán beléptem a pártba. Tudja, nekünk vagyonunk nem volt, apánk egyetlen házat tudott szerezni. Nincs más kiút, csak a Kommunista Párt. Amin én keresztülmentem, már nincs mitől félnem. Akkor még nem volt könnyű kommunistának lenni, kinevettek, leköptek bennünket. Nem azért mert zsidók voltunk, hanem mert kommunisták. Akkor jöttek le a Futász gyerekek Pestről, ők, Vajna Jóska, Szabó Józská meg az Imre bátyám kezdték el szervezni a pártot. Éjt nappallá téve dolgoztunk. Éjszaka röplapokat szórtunk, meg plakátokat ragasztottunk. A mi Sanyink rendezte meg a május 1-ét, a Kiss pékkel sütetett kiflit, szerzett kávé, tejet, Sanyi nagyon jó szervező volt. Imre bátyám már korábban megszabadult a munkaszolgálatból, ő kezdte meg a párt szervezését. Ő kikeresztelkedett, reverzálist adott, azt mondta, hogy neki elég volt a zsidóságból. Mi korábban sem tartottuk a vallásunkat. Minket keresztény-zsidónak tartottak Majsán.

Mikor én hazajöttem gyilkolni tudtam volna. Imrének mondtam először, hogy *ti párttagok vagytok, nem szégyenlitek magatokat, hogy ezek az emberek még mindig itt vannak Majsán? Ezekért kellett nekem majdnem meghalnom? Idehallgass, húgom,* - mondta – *bosszú bosszút szül hetedízigen. Majd te is lecsendesedsz és rájössz arra, hogy annak van igazi ereje, aki meg tud bocsátani.* Megkérdeztem aztán, hogy mi van a főjegyzővel. – *Igazoltuk* – mondta, ő valóban nagyon rendes volt velünk. – *És az a bizonyos végrehajtó? Nem kérdeztétek meg tőle,*

hogy mi lett a vagyonunkkal?! – Hadd szaladjon, nem szeretnék az ő lelkiismeretével együtt élni – mondta. Igaza lett, valóban lecsendesedtem, újra beilleszkedtem az itthoni világba. A háború előtt is, de után is magyarnak tartottam magam, a történetek ellenére. Aki háborúságot akar, az akassza fel magát, de már most. Mert sok mindenben keresztülmentünk, egye meg a fene.”

(1984)

(†1988)